

Felsefi Düşün

Akademik Felsefe Dergisi

Ekim 2017 Sayı: 9 ISSN: 2148-0958

HÜMANİZM

HEIDEGGER-SARTRE ANLAŞMAZLIĞININ HÜMANİZMİN GÜNCEL TERMINOLOJİ SORUNUNA BİR ÇÖZÜM GETİRME OLASILIĞINA DAİR BİR ARAŞTIRMA

Engin YURT*

A SEARCH ON THE POSSIBILITY OF HEIDEGGER-SARTRE CONTROVERSY BRINGING A SOLUTION TO HUMANISM'S CURRENT TERMINOLOGY PROBLEM

Öz

Hümanizm özellikle 20.yüzyıl felsefesi dahilinde düşünüldüğünde akla gelen ilk şeylerden biri belki de Martin Heidegger ile Jean Paul Sartre arasında 1950'lerde gerçekleşmiş, felsefe tarihinde 'Hümanizm üzerine Heidegger-Sartre anlaşmazlığı' olarak anılabilecek olan ve temelde iki metne dayanan söylemlerdir. Sartre, bir konuşmasında varoluşçuluk ile hümanizm arasında özsel bir ilişki kurmuş ve burada Heidegger'i kendisi gibi bir varoluşçu olarak tanımlamıştır. Heidegger ise Sartre'in bu tanımlamasına bir eleştiri olacak şekilde özellikle hümanizm üzerine görüşlerini daha önceden yazdığı bir mektubun genişletilmiş hâlinde dile getirmiştir. Bu anlaşmazlık ile hümanizmin sahip olduğu bağlam ve içerik genişlemiş, hümanizme dair anlayış da derinleşmiştir. Bu makalenin amacı, Heidegger ve Sartre arasındaki bu anlaşmazlığın, hümanizmin özellikle günümüzde sahip olduğu bir sorun olarak, terminolojik anlamları tam oturmamış post-hümanizm, trans-hümanizm, meta-hümanizm, süper-hümanizm, öteki-hümanizm gibi terimlere katabileceği bir şey olup olmadığının ortaya çıkarılmasıdır. Bu terimler üzerinden belki de yeniden şekillenmekte ve yeni bağlamlar kazanmakta olan hümanizmin bu güncel terminoloji sorunu karşısında bu anlaşmazlıktan elde edebileceği bir çözüm olup olmadığının araştırılmasıdır.

* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Felsefe Bölümü Doktora Mezunu, Dr.,
engyu88@gmail.com.

Engin YURT

Anahtar Kelimeler: Hümanizm, Heidegger-Sartre Anlaşmazlığı, varoluşçuluk, ontoloji, terminoloji sorunu, post-hümanizm, meta-hümanizm, trans-hümanizm, terminolojik anlam

Abstract

When humanism is thought, especially within the borders of 20th century philosophy, one of the things that first comes to mind is the statements which have occurred in 1950s between Martin Heidegger and Jean Paul Sartre, can be named as *Heidegger-Sartre Controversy on Humanism* and mainly based on two texts. Sartre, in one of his speeches, builds an essential connection between humanism and existentialism and in here he defines Heidegger as an existentialist like himself. In return, Heidegger, probably as a criticism to Sartre's attribution to him, told about his thoughts on humanism within the expanded version of one of his earlier letters. By this controversy the context and content humanism had been expanded, the understanding of humanism is deepened. The aim of this article is to manifest if there are some things that the controversy between Heidegger and Sartre could contribute to the terms -as a problematic humanism has nowadays- like post-humanism, trans-humanism, meta-humanism, super-humanism, alter-humanism whose terminological meanings aren't quite well-defined. It is to investigate if there are any solutions that humanism - which is being shaped again and obtaining new contexts through these terms- could gain by this controversy against this current terminology problem.

Keywords: Humanism, Heidegger-Sartre Controversy, existentialism, ontology, terminology problem, post-humanism, meta-humanism, trans-humanism, terminological meaning.

***

Özellikle felsefe tarihi içinde bazı kelimelerin, terimlerin tarihsel gelişim seyri diğer terimlerin seyriden daha farklı olur. Bazı terimlerin tarihsel gelişimi daha lineer bir şekilde gerçekleşirken, bazıları ise neredeyse anakronik bir şekilde kendi ortaya çıktıkları tarihsel dönemden daha eski dönemlere gönderme yaparak kendi anlam ve bağlamlarını kurar. *Hümanizm* de bu terimlerden biridir. 19. yüzyılın başında büyük ihtimalle Friedrich Immanuel Niethammer tarafından bu kelime -Ortaçağ'dan beri Grekçe ve Latince yazını, tarihi, kültürü ve bu dilleri konuşan halklara dair verilen eğitimi tarif etmek için kullanılan *humanitas* teriminin bir karşılığı olarak- lise ve üniversitede yine aynı alanda verilen eğitime dair müfredatı belirtmek için

türetilmişti. Türetilmesinden çok kısa süre sonra da Georg Voigt ve Jacob Burckhardt gibi kültür tarihçileri tarafından ele alınıp özellikle on beşinci yüzyıl İtalya'sındaki *umanisti* -profesyonel öğretmenler ve bilginler-tarafından teşvik edilen Greko-Romen uygarlığın ve bu uygarlıkla ilişkili olan değerlerin yeniden doğuşunu ya da bu uygarlığa ve değerlere dair yeni bir tür insancıl öğrenim ve öğretimi tarif etmek için kullanmaya başlamıştır.¹ Bu anlamda *hümanizm* kelimesi birbiriyle ilişkili olan iki farklı bağlamda kendini ortaya koymuş gözükür. 21. yüzyılda artık neredeyse hümanizm ile hiç de ilişkili olarak düşünülme ya da hümanizm terimi dile getirildiğinde ilk olarak akla gelmeyi iki bağlam.

Ancak yine de hümanizm terimi için bir köken teşkil eden Latince *humanitas* kelimesi sadece bu iki bağlam ile sınırlı değildir. Öyle ki, hümanizmin 21. yüzyılda akla gelen anlamına -her ne ise bu anlam- yakın bir bağlam *humanitas* kelimesinin içinde -bazen unutulsa da- kastedilir:

Latince konuşanlar ve bu dili doğru bir şekilde kullananlar *humanitas* kelimesine bu kelimenin genellikle sahip olduğu düşünülen anlamı vermezler, yani Greklerin *φιλανθρωπία* [philanthropia] dediği, hiçbir ayırım yapmaksızın tüm insanlara yönelik bir iyi-niyet ve dostane bir yaklaşıma işaret eden şeyi; ama bu *humanitas* kelimesine Grek *παιδεία* (paideia) kelimesinin gücünü verirler, yani bizim *eruditionem institutionemque in bonas artes* ya da "sosyal bilimlerde eğitim ve öğretim" dediğimiz şeyi. Samimi bir şekilde bunları öğrenmeyi arzulayan ve öğrenmenin peşinden gidenler en yüksek derecede insancillaşmış olanlardır. Zira bu türden olan bilginin peşinden gitme arzusu, ve bu bilgi ile eğitim görme tüm hayvanların içinde sadece insanlığa bahşedilmiştir, ve bu yüzden de buna *humanitas* ya da "beşeriyet" adı verilmiştir.²

Bu anlamda şimdi hümanizme atfedilen dört farklı bağlamın -elbette eğer istenirse daha birçok bağlam ve anlam kurulabilecek şekilde bu terime yaklaşılabılır ancak burada gerçekleştirilmekte olan çalışma için şimdilik bu dört bağlam yeterli gözükür- nasıl birbirleriyle ilişkili olduğu da ortaya çıkmış olur: (1) 19. yüzyılda Grek- ve Latince yazınuna, kültürüne dair ortaya eğitim müfredatı için bir bölümlerle başlığı; (2) Greko-Romen uygarlığının ve bu uygarlıkla ilişkili olan değerlerin öğretilmesine ilişkin kendisini 15. yüzyıl

¹ Hümanizm teriminin ilk ortaya çıkışına ve tarihsel gelişimine dair kısa ama açıklayıcı bir özet için bkz. Tony Davies, *Humanism*, 2. Baskı (London-New York: Routledge, 2008), 9-33.

² Aulus Gellius, *Attic Nights*, 2. Cilt: 6.-13. Kitap, çev. J. C. Rolfe, Loeb Classical Library, No: 200 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1927), 13. Kitap, 17. Bölüm, 456-459. Metnin farklı bir çevirisi için bkz. Aulus Gellius, *Attic Nights*, 3. Cilt, çev. W. Beloe (Londra: Printed for J. Johnson, St. Paul's Church-Yard, 1795), 13. Kitap, 16. Bölüm, 43-44.

İtalya'sında ve Rönesans'a³ temellendiren kültürel bir tavır ve tutum; (3) hiçbir ayırım yapmaksızın tüm insanlara yönelik bir iyi niyet ve dostane bir yaklaşım; (4) *sosyal bilimler* ya da başka bir ifade ile *insan ve toplum bilimleri* içindeki [yarı en temelde insanlıkla ya da insan olmakla doğrudan ilişkili olan düşünsel ve akademik uğraşlar ile] eğitim öğretimin insanlığı ve insan olmayı [burada verilen 3. bağlam ile paralel olarak] anlama açısından özsel önemine işaret eden bir kavram. Hümanizmin bu dört bağlamı birbiri ile yakından ilişkilidir ve düşünüldüğünde bir bağlamdan diğerine ulaşması hiç de olanaksız değildir. 21. yüzyılda hümanizm denildiğinde çağrışan tüm şeyler [bireysel ya da toplu olarak insan varlığının önemine ve değerine vurgu yapan felsefi ve etik bir tutum olması; dogmatik ve batıl inancın şekillendirdiği düşünme tarzına karşı olarak eleştirel, rasyonel, empirik ve seküler düşünmeyi benimsemesi; insanın değerini herhangi bir doğaüstü, metafizik, teolojik bir yapıya dayandırmadan doğrudan yine insanın kendisinden doğru dolaymlayarak en temelde bir teizme bağlı olmayan -her ne kadar *Hıristiyan hümanist* ya da *pagan hümanist* gibi yanlış bir şekilde kurulan terimlerin⁴ hâlihazırda artık bir karşılığı olmasa da-⁵ bir yaşam tarzı ve duruşu sergilemesi vb. gibi] eğer istenirse bu dört bağlamdan ve bu

³ Rönesans döneminde ve bu dönemdeki kültürel çalışmalarda hümanizmin incelendiği bir derleme için bkz. *Medieval and Renaissance Humanism: Rhetoric, Representation and Reform*, ed. Stephen Gersh – Bert Roest (Leiden-Boston: Brill, 2003).

⁴ Konuyla ilişkili olarak şu alıntı açıklayıcıdır: "Hümanizm ideolojik bir program değildir ama geç antik dönem filoloji ve gramerine yönelik ilginin yeniden uyanmasıyla ilişkili olan 'iyi harflerin yeniden doğuşu'nda temellenen linguistik yeteneklerin ve yazın bilgisinin bir bütünüydü. Modernler tarafından 'hümanist' kelimesi böyle anlaşılıyordu, ve eğer araştırmacılar da kelimeyi on dokuzuncu yüzyılda kullanıldığı anlamında değil de bu anlamda kabul etme konusunda hemfikir olurlarsa gereksiz bir argümandan kurtulmak için en gerekli şeylerden birini yapmış oluruz. Hümanizmin; İtalyan mahkemelerinin yaşamlarının sosyal ve politik sonuçlarında derin bir kökene sahip olduğundan şüphe duyulmamalıdır. Ancak bir akım olarak hümanizmin Kilise'ye ya da genel olarak muhafazakar sosyal düzene muhalif olduğu fikri bir yüzyıldan fazla süredir herhangi bir kanıt sunulmaksızın öne sürülmektedir. On dokuzuncu yüzyıl tarihçilerinden Jacob Burckhardt, ünlü *The Civilization of the Renaissance in Italy* eserinde bu yeni kültürün bazı insanların 'en katı dindarlığa sahip kişiler, hatta bazen asketiker' olduğuna dair 'ilginç bir olgu'dan bahseder. Eğer Camaldolese Cemiyeti'nin lideri Abrogio Traversari (1386-1439) gibi hümanistlerin kariyerlerini daha derinden araştırmış olsa idi hümanizmi 'pagan' gibi anlamsız terimlerle tarif etmeye kalkışmazdı ve böylece bize 'pagan hümanizm'in karşıtı olması gereken 'Hıristiyan hümanizmi' denilen bir şeyin olası varoluşuna dair bir yüzyıl süren verimsiz bir tartışmayı sonucuna ulaştırmakta yardım etmiş olurdu." Bkz. Peter Partner, *Renaissance Rome 1500-1559: Portrait of a Society* (California: University of California Press, 1979), 14-15.

⁵ Elbette bu türden *Hıristiyan hümanizmi* – *pagan hümanizmi* şeklindeki bir ayırımı geçersizliği konusunda hemfikir olunmuş değildir ve bu ayırımı bir şekilde içeren çalışmalar da mevcuttur, bir örnek için bkz. John P. Bequette, *Christian Humanism: Creation, Redemption, and Reintegration* (Maryland: University Press of America, Inc., 2004).

bağlamların birbirleriyle ilişkilerinden -hümanizmin negatif kullanımı⁶ bile çıkarsanabilir, ilgili içerik sağlandığı sürece.⁷

Bu makalede ise hümanizme dair içerik felsefe tarihindeki bir tür anlaşmazlıktan sağlanmaktadır. Martin Heidegger ve Jean-Paul Sartre'in birer eserinin birbirleriyle ilişkilendirilerek okunmasında temellenen yarı-kurgusal bir anlaşmazlıktır bu. Ancak bu yarı-kurgusal anlaşmazlık üzerinden hümanizm belki de felsefe tarihinde ilk kez iki düşünür üzerinden tartışmalı bir şekilde ele alınmış ve hümanizmin sahip olduğu bağlamlar ve kullanım anlamlarının sınırları sonsuza kadar değiştirilmiştir. Özellikle Heidegger'in hümanizme dair sunduğu yeni bakış açısı (Zira Sartre'in metni asıl olarak varoluşçuluk üzerinedir ve hümanizm konusunda özsel olarak iki-üç yerde görüşlerini belirtir yazar) bu kavramın felsefe tarihi içinde ne kadar da farklı bir şekilde ele alınabileceğine dair bir örnek teşkil eder. Her ihtimalde bu anlaşmazlığın hümanizme bir şekilde tedarik ettiği yeni bağlamın, bugün hümanizme dair ortaya çıkmış olan terminoloji sorununa bir çözüm ve anlam zemini sunup sunamayacağının görülmesi için öncelikle bu anlaşmazlığın içeriğinin açık kılınması gerekir.

Hümanizm Üzerine Heidegger-Sartre Anlaşmazlığı⁸

Öncelikle burada ele alınacak olan metinler hakkında kısa bir bilgi vermek gerekir. Kronolojik ve tartışmanın zamansal bağlamına uygun olarak ilerlemek gerekirse; Sartre'in söz konusu olan *L'existentialisme est un humanisme*

⁶ Burada "negatif kullanım" ile kastedilen özellikle Aydınlanma Dönemi ve Fransız Devrimi'nde hümanizm terimini olumlu anlamda kullanan düşünürlere karşıt olarak bu terimin "İsa'nın kutsal doğasına inanmayıp onun sadece insan olduğuna inananlar, seküler üniteryenler ve deistler" için bir karşılık olarak negatif anlamda kullanılmasıdır. Konuyla ilgili olarak bkz. *The Oxford English Dictionary*, 7. Cilt: Hat-Intervacuum, 2. Baskı, ed. John Simpson – Edmund Weiner, (Oxford: Clarendon Press, 1989), 474-475.

⁷ Elbette hümanizm teriminin tarihsel olarak hangi dönemi kapsadığı, hangi başlangıç ve bitiş tarihleri arasında en çok nüfuz ve etki ettiği, bu tarihsel dönemden öncesine kıyasla insana ve topluma dair hangi alanlarda değişime sebep olduğu hâlâ araştırılmakta olan bir konudur, bu araştırmaya bir örnek teşkil etmesi açısından bkz. Christopher Ocker, *Biblical Poetics Before Humanism and Reformation* (New York: Cambridge University Press, 2002).

⁸ *Hümanizm üzerine Heidegger-Sartre Anlaşmazlığı* [Heidegger-Sartre Controversy on Humanism] aslında felsefe tarihi içinde genel kabul görmüş bir ifade olmasa da, eğer hümanizm meselesine Heidegger ve Sartre bağlamında yaklaşılacak ise bu ikilinin sağladığı tartışmalı içeriği ve bağlamı ifade etmek için yeteri kadar uygun gözükür. Konuya bu açıdan yaklaşan bir çalışma için bkz. Leena Kakkori – Rauno Huttunen, "The Sartre-Heidegger Controversy on Humanism and the Concept of Man in Education", *Educational Philosophy and Theory*, Cilt: 44, Sayı: 4 (2012); 351-365.

[varoluşçuluk bir insancılıktır] başlıklı metni, yazarın 1946 yılında verdiği bir konferansa aittir.⁹ Sartre bu konuşmasında temelde, o sırada Fransa'da ve Avrupa'da büyük ilgi görmekte olan varoluşçuluğa dair açıklama yapmak ve bu terime dair bazı yanlış anlamaları düzeltmeyi amaçlamıştır. Heidegger'in söz konusu olan *Über den Humanismus* [Hümanizm Üzerine] başlıklı metni ise yazarın 1945 yılında Jean Beaufret'e yazdığı bir mektubun genişletilerek 1947'de yayımlanmış hâlidir.¹⁰ Heidegger bu metninde hümanizm üzerine görüşlerini belirtmesinin yanı sıra, bu görüşlerini varlığı klasik felsefe tarihinden farklı bir şekilde daha özsel şekilde düşünebilmenin bir olanağı ile ilişkilendirmeyi de dener.

Sırayla gidilecek olunursa önce Sartre ile başlamak gerekir. Zira en başta onun Heidegger'e dair yaptığı sınıflandırma ve söyledikleri sonradan bu anlaşmazlığı oluşturacak ilk adımı atmıştır denilebilir. Konuşmasına varoluşçuluğa o dönemde yöneltilen eleştirileri özetleyerek ve savunarak başlayan Sartre (umutsuzluğun doğurduğu bir miskinliğe, eylemsizliğe yönelttiğine; insanın kötü, kirli, karanlık yanlarına işaret ettiğine; ya da gerçekliği tanımayıp insanların girişimlerinin ciddiliğini inkâr ettiğine dair eleştirileri) daha konuşmasının başında hümanizmi varoluşçuluk ile doğrudan ilişkilendirir.

Her iki eleştiriye göre de insancıl (humain) dayanışma yokmuş bizde. Kişioğlunu tek başına ele alıyormuşuz, -bunu komünistler söylüyor-, bütünden kopanyormuşuz. Çünkü yalnızca öznellik (subjectivité) olarak görüyormuşuz onu; çünkü yalnızca Descartes'ın 'Düşünüyorum, öyleyse varım' sözüne dayanıyormuşuz; çünkü yalnızca kişioğlunun tek başına kendini kavradığı anı göz önünde tutuyormuşuz. Bundan ötürü de yöremizdeki insanlarla bağlantı kuramıyormuşuz; dışımızda yaşayan ve cogito ile yanına varlamayan kimselere dayanışma gösteremiyormuşuz.. Bu çeşitli eleştirileri cevaplandırmaya çalışacağım şimdi. Zaten bu küçük açıklamanın adını 'varoluşçuluk bir insancılıktır' koyuşum da bundan. Gerçi birçok kimseler burada insancılıktan söz açılmasına şaşabilirler. Olsun, biz gene de yolumuzdan dönmeyeceğiz, insancılıktan ne anladığımızı belirtmekten geri durmayacağız.¹¹

Görüldüğü üzere Marksçıların, komünistlerin ve katoliklerin iddia ettiğinin aksine Sartre için varoluşçuluk olabildiğine hümanist bir şeye işaret etmektedir. Ancak Sartre konuşmasının sonuna kadar insancılıktan ne

⁹ İlgili metnin Türkçesi için şu derlemedeki çeviri kullanılacaktır: Jean-Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, çev. Asum Bezirci, 10. Basım (İstanbul: Say Yayınları, 1990), 57-100.

¹⁰ İlgili metnin Türkçesi için şu çeviri kullanılacaktır: Martin Heidegger, *Hümanizm Üzerine*, çev. Yusuf Örneç, 2. Baskı (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2015).

¹¹ Sartre, *Varoluşçuluk*, 58-59.

anladığını tam olarak açık bir şekilde belirtmez. Hatta konuşmasının sonuna kadar *hümanizm* kelimesi bir kez daha ağzından çıkmaz bile. Ancak yine de onun buradaki tüm felsefi argümantasyonu kendini hemen belli eder. Sartre hümanizmden bahsetmez ancak varoluşçuluğun insan anlayışından ve bu insan anlayışı ile ilişkili olabilecek özgürlük, ahlak, sorumluluk, seçim, bunaltı, yalancılık, insan edimleri ve eylemleri, değer, duygu, bağlanış, öznelklik, başkası vs. gibi kavramlara kendi anladığı hâliyle varoluşçuluğun nasıl yaklaştığından bahseder. Bu satırları okuyan -ya da dinleyen- kişi eğer bu kavramlara hümanizmin nasıl yaklaştığını bir taraftan düşünecek olursa varoluşçuluk ile hümanizm arasındaki özsel yakınlığı da görecektir. En azından Sartre'ın yapmaya çalıştığı şey budur. Varoluşçuluğun neden bir hümanizm olduğunu doğrudan söylemek yerine varoluşçuluğun ve hümanizmin insana ve insana ilişkin kavramlara yaklaşımlarının ne kadar aynı olduğunu göstererek varoluşçuluk ile hümanizm arasında özsel bir ortaklık kurmak. Zira şu ifadeler pekâlâ varoluşçuluk değil de hümanizm başlığı altında da kurulabilir gözüktür Sartre için:

Varoluşçuya göre insan daha önce tanımlanamaz, belirlenemez; hiçbir şey değildir o zaman. Ancak sonradan bir şey olacaktır ve kendini nasıl yaparsa öyle olacaktır. Kavrayacak, tasarlayacak bir Tanrı olmayınca, insan doğası diye bir şey de olmaz bu durumda. İnsan yalnızca kendini anladığı değil, olmak istediği gibidir de. İnsan, var olduktan sonra kendini kavradığı gibidir, varlaşmaya doğru yaptığı bu atılımdan (hamleden) sonra olmak istediği gibidir. Kendini nasıl yaparsa öyledir yani. Varoluşçuluğun baş ilkesi de budur işte. Buna 'öznelklik' adını verenler de var. Onlar bizi öznelcilikle (subjectivisme) suçluyorlar. Peki biz ne demek istiyoruz bununla? İnsanın taştan ya da masadan daha değerli olduğunu mu söylemek istiyoruz yoksa? Şunu söylemek istiyoruz: İnsan var olur önce. Bir geleceğe doğru atılan e bu atılışın bilincine varan bir varlık olarak ortaya çıkar. Bir yosun, bir karnabahar ya da çürümüş bir nesne değildir o, öznel olarak kendini yaşayan bir tasarıdır. Bu tasarıdan önce atılacak hiçbir şey yoktur. Gökyüzünde hiçbir şey anlaşılmasın ondan önce. İnsan, nasıl olmayı tasarladıysa öyle olacaktır. Olmak isteyeceği şey değil, tasarlayacağı şey yani. İstemek deyince bilinçli bir karar alıyoruz biz; aramızdan birçokları için kendi kendine oluştan sonra gelir bu. Bir partiye girmek, bir kitap yazmak, evlenme isteyebilirim; ama bütün bunlar irade denen şeyden daha köklü, daha kendiliğinden bir seçmenin belirtisidir.¹²

Varoluşçuluk insanın insan olmağı bakımından değerini ve anlamını ön plana çıkarır, tıpkı hümanizmin de öyle yaptığı gibi.¹³ Sartre varoluşçuluğa

¹² *A.g.e.*, 63-64.

¹³ Elbette burada "insan" teriminin hâlâ düşünürlerin karşısında bir sorun olarak durduğu da gözden kaçırılmamalıdır. İster evrimsel açıdan, taksonomi içinde kendine ait spesifik bir yeri olan bir tür olarak ele alınsin, ister belli bir koloni ya da toplumun "insan ırkı"

gelen eleştirileri daha baştan sıraladığından bu eleştirilere hazırlanmış cevapları sıralamak da hiç zor değildir. Ancak bu makalede bu cevapların hepsi ile ilgilenilmez elbette. Özellikle hümanizm ile doğrudan ilişkili olan ifadelere odaklanılması Heidegger ve Sartre arasındaki hümanizme dair anlaşmazlığı -ortak paydada buldukları konularla birlikte- açık kılma açısından daha işlevsel olacaktır.

Sartre konuşmasına devam eder. Onun şimdiki derdi varoluşçuluğun en çok eleştiri aldığı konulardan biri olan “bireyselliği ön plana çıkarmasına” yönelik yanlış algıyı kırmaktır. Varoluşçuluğun da kişiyi tüm diğer insanlar ile ilişki içinde konumlandığını açıkça ortaya koyup belirtmek ister:

Gelgelelim, gerçekten de varoluş özden önce geliyorsa, insan ne olduğundan sorumludur öyleyse. İşte, varoluşçuluğun ilk işi de her insanı kendi varlığına kavuşturmak, varlığının sorumluluğunu omuzuna yüklemektir. Ne var ki biz, ‘insan sorumludur’ derken, yalnızca ‘kendinden sorumludur’ demek istemiyoruz, ‘bütün insanlardan sorumludur’ demek istiyoruz. Görülüyor ki iki ayrı anlamı var ‘öznellik’ sözcüğünün. Bakıyorum da, düşmanlarımız hep bu çifte anlamlılık üzerinde oynayıp duruyorlar. Oysa öznellik, bir yandan bireysel öznenin (sujet) kendi kendini seçmesi, öbür yandan da insanıl özneliği aşmanın kişiöğlunun elinde olmaması demektir. Varoluşçuluğun derin anlamı bunlardan ikincisinde gizlidir. ‘İnsan kendini kendini seçer’ dediğimizde herbirimizin kendi kendini seçmesini anlıyoruz bundan. Ama insan kendini seçerken bütün insanları da seçer. Kendini seçmesi bütün öbür insanları da seçmesi demektir aynı zamanda.¹⁴

Hümanizmin herhangi bir tanımlaması yapılırken¹⁵ belki de olmazsa olmaz olan ifadelerden biri olan “tüm insanlar arasında hiçbir ayırım yapılmaksızın”

---

kavramının anlamını kendilerine göre yeniden belirlemesinde tanımsal değişime uğrayan öge olarak düşünölsün [18.yüzyılda İngiliz kolonileri karşısında Avustralya’daki Aborjinlerin veya daha önce Amerika’nın Avrupa tarafından kolonizasyonunda Amerika’daki yerel halkın veya bundan da önce Afroamerikalıların insan olup olmamaya dair uğradığı tanımsal dışlamalar anımsansın] ya da ister kurgusal bir şekilde yarı insan yarı makine olarak tanımlanabilecek sibernetik organizmalar [cyborg] düşünölsün, “insan” teriminin içeriği ve bağlamı değıştikçe, derinleştikçe hümanizmin de içeriği ve bağlamı zorunlu olarak değışmektedir. Bir insanın insan olmasının, insanlığının [humanity anlamında değil ama humanness anlamında] anlamı ile doğrudan ilişkilidir hümanizmin tarihsel seyrinin ne yöne doğru gelişip ilerleyeceği. Konuya bu açıdan yaklaşan bir çalışma için bkz. Kay Anderson, *Race and the Crisis of Humanism* (New York: Routledge, 2013).

¹⁴ Sartre, *Varoluşçuluk*, 65.

¹⁵ Burada elbette hümanizme dair herhangi bir tanımlamanın da tarihsel dönemlere göre ufak ancak özsel farklılıklar göstereceği akıldan çıkarılmamalıdır. Örneğin İngiliz üniterenizminin anladığı hümanizm ile pragmatizmin, sosyalizmin ya da davranışçılığın içeriğini doldurduğu hümanizm birbirinden farklı olacaktır. Bu tarihsel ve içeriksiz

sözünü farklı ama temelde aynı açıdan Sartre şimdi varoluşçuluk bağlamında kullanmıştır. İnsan, insanı seçer. İnsanın değeri yine insan üzerinden belirlenir. İnsan seçer. Seçtiği için sorumludur, sorumlu olduğu için de özgürdür. Bu sorumluluğu her seçiminde hem kendine hem de diğer, öteki tüm insanlara daırdır.¹⁶ Ve her seçiminde ve bu seçimindeki sorumluluğunda özgürdür. Ve bu konuda özgür olmaktan başka da seçeneği yoktur. Bu yüzden “insan, özgür olmaya mahkûmdur, zorunludur.”¹⁷ Bu zorunlu özgürlük durumu sanki varoluşçuluğu [ve bir alt metin ya da alt söylem olarak hümanizmi] kendiliğinden ortaya çıkarıyormuş gibi. Varoluşçuluk bir hümanizmdir çünkü varoluşçuluğun kişiye hem bireysel hem de toplumsal ölçekte [öznel-arasılık diye bir şey var ise bunu da önemseyerek ve kapsayıcı şekilde] yapmaya çalıştığı şey tam olarak onun bir insan olarak gerçekleşmesinin yolunu açmak ya da zeminini hazırlamaktır. Varoluşçuluk bir insanın insan olarak kendisi olmasının tüm olanağını insanda aktif bir şekilde hayata getirmek ister. Ve bu da oldukça hümanist bir şeydir. En azından öyle gözüktür ki Sartre’in hümanizm anlayışı ile uyuşmaktadır bu. Konuşmasının sonlarına doğru bu uyuşmayı tüm açıklığıyla göstermek istemiş olacak ki, Sartre artık tüm açıklamalarını ve savunmalarını yaptıktan sonra doğrudan hümanizm üzerine konuşmaya başlar. Sanki burada hümanizm üzerine söyleyecekleri ile konuşması boyunca varoluşçuluk hakkında söylediği şeyler tüm berraklığıyla birbirlerine bağlanacak ve varoluşçuluğun neden ve nasıl bir hümanizm olduğu açığa çıkacakmış gibi:

Varoluşçuluğun insancılık (humanisme) olup olmadığını sorduğumdan ötürü eleştirdiler beni. Şöyle çıktılar bana: Siz ki, *Bunaltı* adlı romanınızda haksız olduklarını yazdınız insancılardan; belli bir insancılık türünü alarak eğlediniz onunla; şimdi nasıl olur da yeniden ona dönersiniz. Gerçekte, insancılık sözcüğünün birbirinden çok ayrı iki anlamı var. İnsanı amaç ve üstün bir değer olarak ele alan bir kuram (nazariye), diye anlaşılabilir insancılık... Bu

farklılıklara değinerek hümanizmin tanımına ve gelişimine ilişkin bir araştırma için bkz. Nicolas Walter, *Humanism: Finding Meaning in the Word* (New York: Prometheus Books, 1998).

¹⁶ Burada hümanizm bağlamında “öteki” kavramı şimdi bir sorunsal olarak durmaktadır. Kişinin kendisi ve öteki olan arasındaki ayrım ve ilişkinin hümanizm açısından düşünülmesi öteki-hümanizm [alter-humanism] terimini de düşünmenin içine davet eder. Bu konuda şu alıntı hümanizm konusunda Sartre’in anlaşılmasına [belki de tersten] yardımcı olabilir: “Levinasçı öteki-hümanizm ‘insan’ insandan soyamak ile ilgilenmez. ‘insan’ her zaman hâlihazırda insandır, bilinçöncesi karşılaşma anında, metafizikse bir subjektivite ve reflektif bir ego kazanmadan ya da bu türden bir subjektivitenin ve egonun varsayımı daha yapılmadan önce. Levinas’ın ‘insansız hümanizm’i o hâlde insandan önce olan bir hümanizmdir, subjektivite ve bilincin buyurgan taleplerinden önce olan.” Bkz. Paul Sheehan, *Modernism, Narrative and Humanism* (New York: Cambridge University Press, 2004), 186.

¹⁷ Sartre, *Varoluşçuluk*, 72.

demektir ki, uçakları ben yapmamış da olsam, yine de kullanırım onları, bu özel buluşlardan yararlanırım. Hatta, ben de bir insan olduğum için, başka insanların özel edimlerinden kendimi sorumlu tutabilirim, gerekirse onlardan kendime bir onur payı çıkarabilirim. Bu durum, kimi kişilerin yüce edimlerine yaslanarak, insana bir değer verebileceğimizi sandıyor bize. Oysa, bu çeşit bir insancılık saçmadır. Çünkü insan üstüne ancak bir at ya da köpek böylesi genel yargılar verebilir, ‘Ne tuhaf bir varlık şu insanoğlu’ diye bağırabilir. Ama bir insanın, ‘insanlar’ üzerine bu yolda yargılar yürütmesi kabul edilemez. Varoluşçuluk bu çeşit bir yargılamadan alıkoyma onu. Varoluşçuluk insanı bir son, bir amaç olarak ele almaz, bilir ki her zaman yapacak bir işi olacaktır onun, asla son bulmayacaktır. Biz, Auguste Comte gibi, kendisine bir mezhep sunabileceğimiz bir insancılığın varlığına inanmıyoruz; inanmamak zorundayız. İnsanlık mezhebi, sonunda Comte’un kendine kapanık insancılığına varır; daha açık konuşursak, faşizme varır. Bu da, bizim hiç istemediğimiz bir insancılıktır.¹⁸

Sartre hümanizmin birbirinden ayrı iki farklı anlamı olduğunu belirtir, ve bunlardan ilkinin sevmez. Hümanizmin bu ilk anlamı, aslında bir gerçekleşmeyi bekleyen bir olanaklar bütünü olarak insanoğlunu bir tanımın, belirlemenin içinde sıkıştırır, hapseder. Sartre için bu anlamda insanoğlu üzerine bu türden kati, sınırları çizilmiş, içeriği tanımlanmış ve ne olduğu etraflıca belirtilmiş ifadeler insanın kendini her yeni an yeniden şekillendirme ve isterse daha önce olduğundan farklı bir şekilde gerçekleştirme olanakları ile örtüşmez. İnsanoğlu tuhaf bir varlık olamaz asla. İnsanoğlu bir an için tuhaf olabilir ve bir sonraki an için hiç de tuhaf olmayabilir ve bundan bir sonraki an tekrar tuhaf olabilir. İnsan nasıl ki kendi seçmesinde özgürdür, o zaman bu özgürlük insan aracılığıyla insanoğluna da genel olarak bir istediği her şeyi olabilmenin potansiyelini sağlar ya da aralar. Buradaki mesele insanoğlunun herhangi bir an şu ya da bu şey olması değildir. Ya da ne kadar süre bu ya da şu şey olarak kalacağı. Belki de sonsuza kadar insanoğlu tuhaf bir varlık olarak kalacaktır. Bu, insanoğlunun yine de her bir sonraki an bir başka şey olma olanağına olabildiğince aktif [neredeyse zaten çoktan hâlihazırda gerçekleşmiş ya da gerçekleşmesine ramak kalmış anlamında] bir şekilde sahip olduğu gerçeğini değiştirmez. Sartre işte bu duruma dikkat çekmek ister.¹⁹ Sartre’in felsefe tarihi içindeki

¹⁸ *A.g.e.*, 97.

¹⁹ Burada eğer istenirse Latince *existere/exsistere* kelimesinin “ex-” [ileri, dışarı, öteye] ve “sistere” [ayakta durmasını sağlamak, öne çıkmak, belirlemek, görünmek, yükselmek, açığa çıkmak vb.] şeklindeki etimolojik açıklaması buradaki argümantasyona bir destek olarak kullanılabilir. İnsanı ve insanlığın olduğu şeyi sınırlarını çizme anlamında tanımlamaya olanaksız kılan şey bu “ex-” [ileri, dışarı, öteye] kelimesinin ona verdiği şeydir. İnsan, kendi olduğu durumun dışına her an çıkma, her an kendisinin olduğu şeyin ötesine geçme olanağına sahip olandır. Bu yüzden de [kelimenin negatif

hümanizm anlayışına dair en derin eleştirisi de bu noktadan ortaya çıkar. Hümanizmin meselesi asla ne sadece yalancı bir “hiçbir ayırım yapılmaksızın tüm insanlık için” propagandası altında asıl olarak belli bir sosyo-kültürel ya da milliyetçi gruba ait olmalı²⁰ ne de “insan”ın belli sınırlayıcı tanımlamalar yapılmış olarak onun merkezi bir değer-odağı hâline getirilmesi ile ilgili olmalıdır.²¹ Bu anlamda Sartre’in hümanizme dair bu eleştirisi çok açık şekilde kendisinden önceki tüm felsefe tarihinde kendisine yankı ve karşıtlar bulacak türde bir eleştiridir. İster Rönesans hümanizmi²² olsun, ister hümanizm terimi Rönesans’tan da önce Antik Yunan’a dair bir şeyler ile ilişkilendirilerek düşünölsün,²³ ister “evrensel” bir hümanizmden bahsediliyor olsun,²⁴ Hıristiyan hümanizmi ya da ister başka bir şey, “insan”ın olduğu şeye dair daha en başta yanlış bir tutum ve tanımlama ile başlayan, bu tutum ve tanımlamayı açık ya da kapalı bir şekilde içeren, benimseyen tarih içindeki tüm hümanist söylemler Sartre’in bu eleştirisini onlara doğru yönelttiği şeylerdir.

anlanunda] “tanımlanamaz”. Sartre “varoluş özden önce gelir” ifadesi ile de tam bunu belirtmek ister.

- ²⁰ Burada “hümanizm” ve “yerellik” [şimdi modern dönemde olduğu gibi içinde bir tür evrenselliği neredeyse içeren bir yerellik anlamında değil ama geleneksel olarak belli bir yurt, vatan, ana dil terminoloji ile şekillenen bir yerellik anlamında] arasındaki tarihsel ilişkiye dair bir eleştiride bulunmaktadır Sartre. Bu ilişkiye dair bir araştırma için bkz. Warren Boutcher, “Vernacular Humanism in the Sixteenth Century”, *The Cambridge Companion to Renaissance Humanism*, ed. Jill Kraye, 6. Baskı (New York: Cambridge University Press, 2004), 189-202.
- ²¹ Burada tanımlanarak sınırları çizilmeye çalışılan “insan” terimini aslında “insanın kendisinin olduğu şey, kendisi, -yanlış anlaşılabilir olsa da- özü” [the self] ile birlikte düşünmek, Sartre’in burada aslında genel olarak felsefe tarihi içinde hümanizmin nasıl düşünüldüğüne dair eleştirisi daha açık bir hâl alabilir. Şu alıntı açıklayıcıdır: “Hümanizmin temel öncüllerinden biri, sizin de hatırlayacağınız gibi, özgür irade ve kendi kendini belirleme gibi güzel şeylere sahip olan sabit bir kendilik / öz [the self] gibi bir şeyin var olduğu idi. Freud’un bilinçdışı kavramı hümanizmin kendilik / öz ideasını sorgulamaya başlayan, ya da sabitliğini ortadan kaldırıp dekonstrüksiyona uğratan fikirlerden biriydi. Freud’un fikirleri hümanist felsefi sistemin merkezinden rasyonel aklı aldı ve bunun yerine kendi psikanalitik sisteminin merkezi olan bilinçdışını yerleştirdi.” Mary Klages, *Literary Theory: A Guide for the Perplexed* (New York: Continuum International Publishing Group, 2006), 74.
- ²² Rönesans hümanizmine dair kısa bir açıklama için bkz. Irpeel Ebenezer, *Understanding the Gift of Salvation* (Indiana: AuthorHouse, 2012), 210-222.
- ²³ Buna dair bir örnek için bkz. Christia Mercer, “Humanist Platonism in seventeenth-century Germany”, *Humanism and Early Modern Philosophy*, ed. Jill Kraye – M.W.F. Stone (New York: Routledge, 2003), 238-258.
- ²⁴ Evrensel hümanizme dair bir açıklama için bkz. Jim Herrick, *Humanism: An Introduction* (New York: Prometheus Books, 2005), 78-88.

Sartre'in insanın belli bir doğasının ya da özünün olmamasına ya da insanın varoluşunun onun özünden önce gelmesine, insanın belirlenemezliğine ve özgürlüğüne dair düşünceleri ile belli bir bağlamda paralel olan örnekler bulunabilir elbette felsefe tarihi içinde. Şu alıntı en uygun örneği ortaya sermiş gözükür:

Ficino'nun çoğu fikrini benimser Pico. Ama Pico'nun Aristotelesçi arkaplanında temellenen önemli bir fark vardır. Aristotelesçi felsefede, herhangi bir nesnenin doğası onun ne olduğunu belirler ve böylece ona sınırlar koyar. Örneğin, yeni doğmuş bir köpek yavrusu, doğası gereği bir köpek olduğu için, asla köpek dışında başka bir şeye dönüşemez. Bu perspektiften, Ficino'nun yaratımın hiyerarşik düzeni içinde insanlığı spesifik bir noktaya yerleştirmeye dair kararı deterministik gözükür. İnsan, hem ruhtan hem de bedenden oluşan tek yaratık olarak özellikle onur verici bir yerde durur. Ama varlık zincirinde ortadaki halka olarak, insan hem sınırlandırılmış hem de kısıtlanmıştır. Potansiyeli doğası tarafından belirlenir. Pico bu görüşü kabul etmez. *Oration* eserinde çarpıcı bir alternatif sunar. Pico, varsayımsal bir yaratım anlatımı sunarak; Tanrı'nın öncelikle tüm şeylerin -tinsel ve maddesel- doğasını yarattığını söyler, bütünlükçü ve kusursuz bir evren oluşturmak için. Ancak bundan sonra Tanrı insanı yaratmıştır. Ama yaratım hiyerarşisi çoktan tamamlandığı ve olası tüm doğalar sahiplerine verildiği için, Tanrı insana bu hiyerarşi içinde hiçbir sabit yer ya da hiçbir doğa vermez. Bir doğa yerine, insana -ve sadece insana; meleklerle bile değil- özgürlük verilmiştir, hiyerarşi içinde kendi yerini seçme özgürlüğü ve yaratılmış herhangi bir doğayı kendisi için seçme özgürlüğü. Doğru seçimi yapan insan kendi varlığının tinsel yanını geliştirerek daha tinsel bir yapıya sahip olacaktır. Tabii ki, akılsız seçimler yapan insan, en temel güdülerinin peşinden giden, bir hayvana dönüşecektir. İnsanın hakiki 'doğası' onun neye dönüştüğünü derinlemesine bir şekilde belirleyen hiçbir doğaya sahip olmamasıdır. Kendi özgür kararları ile, insan kendisini yaratır.²⁵

Sartre'in varoluşçuluğu da tıpkı yukarıdaki alıntının işaret ettiği gibi belirlenmemiş, herhangi bir kader, doğa, ruhsal ve doğuştan mizaç ile sınırlanıp tanımlanmamış insan anlayışına sahiptir. Sürekli kendi olduğu şeyin dışına çıkabilecek, kendi olduğu şeyden başka bir şey olma potansiyelini de hep kendisiyle birlikte taşıyan, ve her an bu potansiyeli gerçekleştirmeyi seçme gücüne, özgürlüğüne sahip olan olarak insan. Tam da bu anlamda kendini hep aşabilen, aşan canlı olarak.

Neyse ki insancılığın bir başka anlamı daha var. Bu anlamın özü şudur: İnsan kendi dışında vardır, kendi dışına çıkarak var olur. Yani, ancak dışı atılarak, dışta kendini yitirerek varlaşır; aşkın (transcendant) amaçları kovalayarak var olabilir. Bu yönden alınırca, insan ilerleyiştir, aşıştı, oluştur; ilerlemenin,

²⁵ Charles G. Nauert, *Humanism and the Culture of Renaissance Europe*, 7. Baskı (New York: Cambridge University Press, 2015), 75-76.

aşmanın göbeğindedir. Nesnelere dahi bu ilerleyişe, bu aşışa, bu oluşa göre yakalar. Demek ki insanlı bir evrenden, insanlı öznel evreninden başka evren yoktur. İnsanı kurmasından ötürü (Tanrının aşkın oluşu anlamında değil; kendini aşma anlamında) bu aşkınlık ilişkisine 'varoluşçu insanlılık' adını veriyoruz. Ayrıca, özneliği doğurmasından ötürü de, (insanın kendi içine kapanması anlamında değil; hep insanlı bir evren, bir çevre içinde yaşaması anlamında) bu aşkınlık ilişkisini 'varoluşçu insanlılık' diye adlandırıyoruz. 'İnsanlılık' diyoruz, çünkü kişiliğine bununla, kendinden başka yasa koyucu bulunmadığını hatırlatmış oluyoruz. Ona hatırlatıyoruz ki: Kişiliği, bu tek başına bırakılmışlık içinde, kararını ancak kendisi verecektir. 'İnsanlılık' diyoruz, çünkü kişiliğine bununla, kendi içine kapanarak ve başkalarından koparak değil; ancak dışında bir amaca yönelerek varlığını gerçekleştireceğini göstermiş oluyoruz. Ona gösteriyoruz ki: Ancak şu kurtuluş ya da bu iş için çalışmakla, yani eylemle kendini insanlı bir varlık olarak kuracaktır.²⁶

İnsan, insan olduğu için kendini sürekli aşar ve ancak kendini sürekli aşarak insan olabilir. Burada insanın aşkınlığı tanrısal bir aşkınlık değil²⁷ ancak insanın eylemlerinin insanı sürekli değiştirmesi, ilerletmesi anlamındadır. İnsan, kendisini kendi kararları ve seçimleriyle her an yeniden kurar, var eder. Ancak bu şekilde, yani ancak insan olarak olabildiği sürece insan hümanist olabilir, başka türlü değil.

Sartre'in görüşleri böyle iken burada söz konusu olan anlaşmazlığa dair henüz herhangi bir ibare yoktur. Sartre, felsefe tarihi içinde bazı hümanizm anlayışlarını doğrudan karşısına alacak şekilde hümanizme dair kendi görüşlerini dile getirmiş olmasına rağmen, yine de henüz bir anlaşmazlık yoktur. Birbirini eleştirerek, birbiri üzerine yorumlar yaparak ilerleyen felsefe tarihinin hareket etmesinin bir örneği vardır sadece. Sartre'in görüşleri hümanizmin anlaşılma ve düşünülme şekline katkıda bulunmuştur, hümanizmin anlamı daha da derinleşmiştir. Ancak yine de bir anlaşmazlık yoktur ortada henüz. Anlaşmazlık Heidegger ile birlikte gelir.

Sartre'in konuşması ile ilgili Heidegger'in büyük ihtimalle ilk olarak rahatsız olduğu iki konu vardır. Bunlardan ilki, Sartre'in Heidegger'i kendisi gibi tanırtanımaz bir varoluşçu olduğunu söylediği kısımdır, ve ikincisi de - özellikle bundan hiç hoşlanmamış olmalı- Sartre'in varoluş ve öze dair o bilindik sözüne Heidegger'in de katıldığını belirttiği kısımdır.

²⁶ Sartre, *Varoluşçuluk*, 98-99.

²⁷ Yine de aşkın olan [transcendental] ve hümanizm arasındaki ilişki Sartre'in burada işaret ettiği anlamı da içerecek şekilde daha geniş bir kapsamda ele alınabilir belki, konuyla ilgili bir açıklama için bkz. Simon Blackburn, "Humanism and Transcendental", *Debating Humanism*, ed. Dolan Cummings (Virginia: Societas, 2006), 101-107.

İkinci çeşit varoluşçular ise, tanıtanılmaz varoluşçulardır. Bunlar arasında Heidegger'i, Fransız varoluşçuları ve beni sayabilirsiniz. Bu iki kolu birleştiren ortak yan, her ikisinin de şu düşünceyi benimsemiş olmasıdır: 'Varoluş özden önce gelir.' İsterseniz buna, 'Özellikten hareket etmek gerekir' de diyebilirsiniz.²⁸

Heidegger'in bir varoluşçu olduğunu düşünmek, elbette en başta hiç de öyle düşülmüş çok büyük bir yanlış gibi gözükmüyor. Özellikle *Sein und Zeit* [Varlık ve Zaman] yayımlandıktan sonra Heidegger'in kendi hocası Husserl'in bile neredeyse her fırsatta *Dasein*'dan bahsedilen o metni "felsefi bir antropoloji" olarak görmüş olması, Heidegger'in sanki asıl uğraşının en temelde insana dair bir şey olduğu yanlışına ne kadar kolaylıkla düşülebileceğinin kanıtıdır. Ve [Heidegger bir varoluşçu olmasa bile] Heidegger'in bu metninde varoluşçu birçok öğenin istenirse bulunabileceği de doğrudur. Ancak bu durumların doğruluğu *Varlık ve Zaman*'ın yayımlandıktan sonraki birkaç sene için geçerlidir. 1945 yılında hâlâ Heidegger'in kendi felsefesi içinde bırakın varoluşçu öğeler içerdiğini söylemeyi, Heidegger'in bir varoluşçu olduğunu söylemenin birçok sorunlu yanı vardır. Bunun diğer her şey bir kenara bırakılsın, en temel sebeplerinden biri Heidegger'in *Kant und das Problem der Metaphysik* başlıklı çalışmasının daha ilk sayfasında *Varlık ve Zaman* içinde ve genel olarak da kendi felsefe anlayışı içinde yapmaya çalıştığı şeyi açık bir şekilde dile getirmiş olmasıdır: "Temel Ontoloji, 'insan doğasına ait olan' metafizik için temel hazırlama olan insanların sonlu özünün ontolojik analitiği anlamına gelir. Temel ontoloji, metafiziğin olası olması için gerekli olan insan *Dasein*'ının metafiziğidir. Bu, bütün antropolojilerden, ve felsefi olanından özünde farklıdır."²⁹ Bir adam var, bir kitap yazıyor ve bu kitabı yorumlayanlardan bazıları bunun temelde insan üzerine bir çalışma olduğunu düşünüp bunun felsefi bir antropoloji olduğunu belirtiyor. Daha sonra bu adam çıkıp diyor ki benim çalışmam felsefi bir antropoloji değil ama en temelinde varlığa dair bir ontolojik araştırmadır.³⁰ Şimdi durum böyleyken 1945 senesinde Heidegger'in bir varoluşçu olduğunu söylemek ne kadar tutarlıdır ya da ne işe yarar onun felsefesini anlama konusunda?³¹

²⁸ Sartre, *Varoluşçuluk*, 61.

²⁹ Martin Heidegger, *Kant und das Problem der Metaphysik*, (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1991), 1.

³⁰ Aslında Heidegger *Kant und das Problem der Metaphysik* çalışmasının başında belirttiği bu düşünceyi zaten daha başka bir şekilde *Varlık ve Zaman* içinde 10. paragrafta dile getirmektedir. Konuyla ilgili olarak bkz. Martin Heidegger, *Sein und Zeit* (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1977), 61-67.

³¹ Sartre'in Heidegger'i okuması konusuna değinen Derrida; Sartre'in Heidegger'in *Dasein*'ını "insan gerçekliği" olarak çevirmesi sebebiyle Heidegger'i yanlış anladığını iddia eder. *Dasein*'ı "insan gerçekliği" olarak çevirmek, *Dasein*'a Heidegger atfetmek istemediği kadar kesinlik ve genellik atfeder Derrida'ya göre. Derrida'nın ilgili metninin Türkçe

Heidegger 1946 yılında bile bu artık bayatlamış ve çoktan geride kalmış olması gereken yanlış anlaşılma ile hâlâ uğraşiyor olmaktan oldukça sıkılmıştır ve onun bu sıkıntısı *Hümanizm Üzerine* çalışmasının belli noktalarında açıkça görülebilir. Bu sıkıntının en açığa çıktığı yerlerden biri, Sartre'ın varoluş ve öze dair o ünlü söze Heidegger'in de bir varoluşçu olarak katıldığını belirttiği noktadır. Heidegger bu sıkıntısını şu şekilde dile getirir:

Existentia'nın essentia'dan önce olduğuna ilişkin Sartre'ın temel cümlesi, "Varoluşçuluk" adını bu felsefeye uygun bir başlık olarak haklı çıkarır. Fakat "Varoluşçuluğun" bu temel önermesinin, "Varlık ve Zaman"da o sözü edilen cümle ile en ufak bir ortak yanı yoktur; bundan da öte, "Varlık ve Zaman"da essentia ile existentia ilişkisi hakkında tek bir cümle bile söylenmez, çünkü orada yapılan, öncü-olanın hazırlanmasıdır. Bu söylenenlerden hareketle denebilir ki, bu konuda yapılanlar pek yetersizdir.³²

Heidegger burada "Varlık ve Zaman'da o sözü edilen cümle" ile kastettiği "Dasein'in özü onun varoluşunda yatar"³³ ifadesidir. Bu ifadenin Sartre'ın anladığı anlamda varoluşçuluğun içinde ne kadar özüksenebileceği ya da Sartre'ın "varoluş özden önce gelir" sözü ile ne türden benzerlikler, paralellikler ve farklılıklar taşıdığı sorunu bu makalenin ilgi alanına girmez. Bu, Heidegger ve Sartre felsefesi üzerine düşünen her düşünürün kendi başına çözmek zorunda olduğu bir sorundur. "İsteyen Dasein'in sadece insanda mümkün hale gelen varoluşsallığını ön planda tutup Heidegger'in Varlık ve Zaman'ını bir felsefi antropoloji merkezli okuyabileceği gibi, isteyen Dasein'in bu insandaki olanaklılığının kökeninin sadece Varlık'a dair görüldüğünde ulaşılabilecek bir şey olarak görüp Heidegger'in Varlık ve Zaman'ını bir felsefi antropoloji değil ancak Varlık'ın insanın varoluşsallığını da içeren bir tarzda ilerleyen, ontolojik bir çalışması olarak olarak okuyabilir."³⁴ Heidegger felsefesinin yapısı üzerine hâlihazırda da sürmekte olan bu tartışma,³⁵ onun ne kadar ve ne anlamda bir varoluşçu olduğuna, olabileceğine dair bir zemin oluşturabilir ya da oluşabilecek herhangi bir zemini de sonsuza kadar yok edebilir.³⁶ Ancak bu makalede, en azından

çevirisi için bkz. Jacques Derrida, "İnsanın Sonları/Ereklere", çev. Zeynep Direk, *Felsefelogos*, Cilt: 13, Sayı: 1 (2001): 111-133.

32 Heidegger, *Hümanizm Üzerine*, 21.

33 Heidegger, *Sein und Zeit*, 56.

34 Engin Yurt, *Martin Heidegger Felsefesinde Düşünme Sorunu*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Felsefe Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014), 24.

35 Konuyla ilgili olarak bkz. Michael Gelven, *A Commentary on Heidegger's Being and Time*, Gözden Geçirilmiş Baskı (Illinois: Northern Illinois University Press, 1989), 18-20.

36 Konuyla ilgili bir yorum için bkz. Bernard - Henri Lévy, *Sartre Yüzyılı: Felsefi bir Soruşturma*, çev. Temel Keşoğlu (Ankara: Doruk Yayıncılık, 2004), 149.

Heidegger'in kendisi bu iki söz arasında hiçbir ortak yan olmadığını söylediği için, bu iki ifade arasında hiçbir ortak yan olmadığı düşünülerek devam edilecektir. Heidegger bir varoluşçu değildir, ancak Heidegger ve Sartre arasındaki anlaşmazlığın içeriğini bu durum oluşturmaz. Hayır, bu iki düşünür arasındaki asıl anlaşmazlık hümanizmin ne olduğuna ve nasıl anlandırıldığına dairdir. Heidegger daha kendi metninin başında, Sartre'ın adı bile henüz daha anılmamışken, hümanizmin algılanış ve düşünmenin konusu edilme tarzına dair bir eleştiri ile başlar:

Soruyorsunuz: Comment redonner un sens au mot "Humanisme"? Bu soru "hümanizm" sözcüğüne sıkı sıkıya tutunmak amacıyla taşıyor. Kendime bunun gerekli olup olmadığını soruyorum. Yoksa bu tip başlıkların sebep olduğu felaket hala yeterli kadar açık değil mi? Gerçi uzun süredir "izimler"e güvenilmiyor. Fakat kamuoyundaki fikirler pazarı hep yenilerini istiyor. Bu gereksinmeyi yerine getirmeye de sürekli hazır bulunduğu görülüyor. "Manük", "etik", "fizik" gibi adlar da köklü Düşünme sona erir erimez ortaya çıkarıyorlar. Grekler o göz kamaştırıcı çağlarında böyle başlıkları kullanmadan düşünüyörlerdi. Düşünmeye "felsefe" bile demiyorlardı. Düşünme kendi unsurundan (ait olduğu yerden) uzaklaştığı zaman sona erer. Düşünmenin Düşünme olmasını mümkün kılan şey bu unsurdur.³⁷

Heidegger için görünen o ki düşünmenin kendisine konu ettiği şeyi sınırlandırılmış tanımlar, etiketler, kavramlar, başlıklar altında ele almanın bazı kökensel sorunlu yanları vardır. Ve bu sorunlu yanlar "hümanizm" terimi üzerinden hümanizm üzerine düşünülme istenirse kendini az çok belli eder. Heidegger, hümanizm terimine kendini bağlamadan hümanizm üzerine düşünmek ister ya da bunun bir olanağı aramanın hümanizmin asıl anlamına ulaşma konusunda ne kadar önemli olduğuna işaret eder. Bu anlamda Heidegger aslında daha en baştan bu metninde iki şey yapmaya çalışır: (1) hümanizm üzerine düşünmek ve (2) hümanizmi düşünme üzerinden felsefe tarihi içinde herhangi bir şeyi özsel olarak düşünmenin nasıl olanaklı olabileceğini araştırmak. Heidegger bu yapmaya çalıştığı iki şeyi o kadar birbiri içinde birbirlerine ait olarak ve eşzamanlı şekilde gerçekleştirir ki, metnin çoğu yerinde bu iki şey birleşmiş olarak bulunur. Heidegger için özellikle buradaki ikinci öge ilk ögenin neredeyse zorunlu bir koşulu olarak mevcuttur. "Bir şeyi özgün bir şekilde düşünmeyi başaramadıktan sonra o şey üzerine düşünmenin o şey hakkında getireceği şeyler o şeye ne kadar özsel olabilir ki?" Heidegger büyük ihtimalle kafasında buna benzer bir soru ile motive olmuş şekilde oluşturmuştu bu metni [ya da genel olarak onun ister birinci dönem ister kehre dönemi olsun felsefesine

³⁷ Heidegger, *Hümanizm Üzerine*, 7-8. [Comment redonner un sens au mot "Humanisme"?: "Hümanizm" sözcüğünün anlamını nasıl eski hâline iade edebiliriz?]

de buna benzer bir kökensel sorgulama tutumunun eşlik ettiği pekâlâ iddia edilebilir]. Bu yüzdendir ki Heidegger, hümanizmin anlamına dair sorgulamasında hümanizmin tarihsel gelişimi ve tarih içinde bu terimin sahip olduğu anlam ve bağlamların dışında kalan ancak hümanizmin özsel olarak işaret ettiği şeye daha fazla yakınlaşmasına olanak sağlayan bir yol arar:

İlk hümanizme Roma'da rastlarız. Bu nedenle hümanizm özünde Romalı'ır ve Romalılığın geç devir Greklük öğretimiyle buluşmasından oluşur. 14. ve 15. yüzyılların İtalyasında Yeniden Doğuş denilen, bir *renascentia romanitatis*'dir. Önemli olan romanitas olduğu için humanitas ve bu nedenle de Grek *παιδεία*'sı üzerinde durulur. Oysa Greklük hep geç devrindeki haliyle ve boyuna Romalı açısından görülür. Yeniden Doğuş'un *homo romanus*'u da *homo barbarus*'un karşısındadır. Fakat şimdi insanca-olmayan, güya Ortaçağ gotik skolastiğinin barbarlığıdır. Tarihsel olarak anlaşılan bir hümanizme, bu nedenle hep belirli bir biçimde antik dünyaya uzanan ve böylece de Greklüğün yeniden canlandırılması haline gelen bir *studium humanitatis* aittir. Bu bizde kendini Wincelmann, Goethe ve Schiller tarafından temsil edilmiştir. 18. yüzyıl hümanizminde gösterir. Oysa Hölderlin "hümanizm"e ait değildir; şu nedenle ki o, insanın özünün kaderini bu "hümanizm"i yapabileceğinden daha köklü olarak düşünmüştür.³⁸

Heidegger'in düşünme patikası şimdi kendini yavaş yavaş belli etmeye başlamıştır. Heidegger tarihsel olarak anlaşıldığı hâliyle hümanizmin çizdiği yoldan gitmeden hümanizm üzerine düşünmenin bir olanağı aramaktadır. Böyle bir olanağı aramaktadır çünkü Hölderlin'de görmüştür ki hümanizm eğer en temelinde insanın özü ve kaderi ile ilgili ise hümanizmin tarihsel olarak anlaşıldığı hâlin ya da hâllerin onun üzerinde yolculuk edemeyeceği patikalar vardır. Hölderlin hümanizm ile doğrudan bir ilişkisi olmayarak bu patikada yürümeyi başarmış ve insanın özü ve kaderi üzerine hümanizmin asla erişemediği noktalara erişmiştir Heidegger'e göre. Bu anlamda Heidegger'in geleneksel hümanizm anlayışlarına³⁹ biraz soğuk, negatif baktığı ve bunlardan uzak durduğu, bunları benimsemediği şimdiden yavaş yavaş kendini belli etmektedir [metnin ilerleyen kısmında bu çok daha açık

³⁸ *A.g.e.*, 12. [re*nascentia romanitatis*: Romalılığın yeniden doğuşu].

³⁹ Elbette burada Heidegger'in Rönesans hümanizmine dair belki de indirgemeci bir yaklaşım sergilediği düşünülebilir. Rönesans hümanizminin sadece tek bir sayfada özetlenemeyeceği kadar dallı budaklı ve derin bir alanı kapsadığı gerçeği Heidegger'in ilgi duyduğu bir şey olmadığından [onun derdi çünkü birazdan da görüleceği gibi daha genel bir anlamda bir metafiziksel düşünme eleştirisine bir ön hazırlık, giriş yapmaktır] onun bu tutumu mazur görülebilir elbette. Ancak yine de Rönesans hümanizminin çok farklı yanları olduğu, çok değişik yorumlarının bulunduğu ve hâlâ araştırılması, üzerine düşünülmesi gereken bir konu olduğu gözden kaçırılmamalıdır, Rönesans hümanizmine olabildiğince geniş bir yelpazeden yaklaşan güzel bir derleme için bkz. *Interpretations of Renaissance Humanism*, ed. Angelo Mazzocco (Leiden-Boston: Brill, 2006).

hâle gelecektir]. Heidegger; Hölderlin'in gerçekleştirmiş olduğunu düşündüğü şeyi şimdi kendi özgün düşünme ve felsefe anlayışı içinde farklı bir bağlamda gerçekleştirmek ister.

Fakat hümanizmden genel olarak insanın insanlığı için özgür olması ve kendi değerini bulması yönünde sarfedilen çabalar kastedildiğinde insanın "özgürlüğü"nden ve "doğası"ndan ne anlaşıldığına göre hümanizm de farklı olacaktır. Aynı şekilde hümanizmin gerçekleşmesine giden yollar da birbirinden farklıdır. Marx'ın hümanizminin antik dünyaya dönüp bakmasına gerek yoktur; varoluşçuluğu bir hümanizm olarak gören Sartre'in de öyle. Bu geniş anlamda bakıldığında Hıristiyanlık da bir hümanizmdir çünkü onun öğretisine göre her şey insan ruhunun selametine (salus aeterna) bağlıdır ve insanlık tarihi, kendini selamet tarihi çerçevesinde gösterir. Bu hümanizm tarzları, amaç ve temelleri, gerçekleştirilmelerindeki şekil ve araçları, öğreülerinin biçimi bakımından ne denli farklı olurlarsa olsunlar, homo humanus'un humanitas'ı bakımından birbirleriyle örtüşürler; bu da belli bir doğa, tarih, dünya, dünya temeli, yani Varolanın tümünün çoktan sabitlemiş bir yorumlanması tarafından belirlenir. Her hümanizm temelini ya bir Metafiziğin içinde bulur ya da kendini Metafiziğin temeli haline getirir. Varlığın Hakikati sorusunu sormaksızın, Varolanın bir yorumunu bilerek veya bilmeyerek kabul eden, insanın özüne ilişkin her belirleme metafizik bir belirlemedir. Bu nedenle, özellikle insanın özünün belirleniş tarzı bakımından her türlü Metafiziğe özgü olan, onun kendini "hümanist" göstermesindedir. Buna uygun bir şekilde her hümanizm metafizik olarak kalır. Hümanizm, insanın insanlığının belirlenmesinde saece Varlığın insan varlığına olan bağınu sormadığıyla kalmaz. Kendisinin çıktığı yer Metafizik olduğu için hümanizm, bu soruyu ne tanıyıp ne de anladığından, onu engeller bile... İlk hümanizm, yani Roma hümanizmi ve o zamandan günümüze dek gelen tüm hümanizm biçimleri, insanın en genel "özünü" tartışmasız olarak kabullenirler. İnsan animal rationale olarak kabul edilir.⁴⁰

Heidegger'in temel derdi şimdi tüm açıklığıyla ortaya çıkmıştır. Heidegger, *Varlık ve Zaman* eserinde "varlığın anlamını sormayı unuttmuş olan" geleneksel Batı düşünmesi içinde ortaya çıkmış, gelişmiş ve serpilmiş olan hümanizmin -tam da bu düşünmenin içinde ortaya çıktığı için- eksikliklerine ve yanlış kurulmuş yapısına odaklanmıştır. Geniş bir anlamda ele alındığında elbette birçok farklı hümanizm vardır.⁴¹ Hümanizm bir metafiziktir ya da belli bir metafiziğin içinden doğar çünkü insan doğası ve özüne dair sabit bir kabul ile [sabit bir kabul olması bir yana, yanlış bir sabit kabul ile] yola çıkar.

⁴⁰ Heidegger, *Hümanizm Üzerine*, 13-14.

⁴¹ Heidegger'in burada "Hıristiyanlık da bir hümanizmdir" derken ne derecede sarkastik konuştuğunu ve düşündüğünü bilmenin, kestirmenin bir yolu yoktur ancak semavi dinler ve diğer kutsal inançlar ile hümanizm arasındaki ilişki kurma uğraşları, sadece Hıristiyanlıkla sınırlı değildir, iki başka örnek için bkz. (1) Lenn E. Goodman, *Islamic Humanism* (Oxford-New York: Oxford University Press, 2003); (2) Mohit Chakrabarti, *Gandhian Humanism* (New Delhi: Concept Publishing Company, 1992).

Belirlenmiş ve daha en baştan hiçbir sorgulama olmadan kabul edilmiş bir insan tanımı ve insan anlayışı üzerine kurulan bir hümanizm. Heidegger'in sorunu budur. Heidegger, herhangi mevcut olan bir hümanizmin kendisini onun etrafına kurduğu "insan" ve "insan özü", "insan doğası" gibi öğeleri özsel bir düşünmenin sorgulama konusu yapmak ister. Eğer istenirse buna "bu öğeleri dekonstrüksiyona uğratmak ister" de denilebilir. Her ihtimalde Heidegger mevcut hümanizmlerden [birbirlerinden ne kadar farklı olsa da yine de insanın ne olduğuna dair varlığın hesaba katılmadan bir yorumunu ve anlayışını kabul etmeleri açısından aynı hataya düşmüş olan] bu anlamda insanın varlığının anlamına daha çok yaklaşabilen bir hümanizmin olanağının olup olmadığını, özsel bir düşünme ile bu türden insana daha yakın olan ve daha asıl anlamda insancıl, insana ait bir hümanizmin gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceğini denemek ister. Heidegger'in bu tutumu ilk bakışta aslında Sartre'in geleneksel hümanizm anlayışlarına getirdiği eleştirilere paralel gibi gözükse de, Heidegger için Sartre'in ifade ettiklerinden ve yaklaşımından kökensel ve özsel olarak farklıdır. Bunun sebebi, Sartre'in da hümanizm üzerine tüm düşünmesini bu metafiziksel düşünme içinden doğru gerçekleştirmiş olmasıdır. Heidegger için Sartre'in o ünlü sözü [varoluş ve öz üzerine olan] aslında Batı metafiziksel düşünmesi içinden doğmuştur ve en nihayetinde yine bu düşünmeye aittir:

Buna karşılık Sartre, Varoluşçuluğun temel ilkesini şöyle dile getirir: Varoluş özden önce gelir. O böylelikle existentia ve essentia kavramlarını Platon'dan beri essentia'nın existentia'dan önce geldiğini söyleyen Metafizik'in kullandığı anlamda almaktadır. Sartre bu önermeyi tersine çevirir. Fakat metafizik bir önerme tersine çevrilse de metafizik bir önerme olarak kalır. Metafizik bir önerme olarak o cümle, Metafizikle birlikte Varlığın Hakikatinin unutulmuşluğunda kalmakta ısrar eder. Çünkü felsefe, essentia ve existentia ilişkisini ister Ortaçağ'da sürdürülen tartışmalar bağlamında, ister Leibniz'in kullandığı anlamda, isterse başka türlü belirlesin, bunların hepsinde önce sorulması gereken Varlıktaki bu esse essentiae ve esse existentiae ayırımının hangi Varlık Takdirinden çıkarak Düşünmenin önüne geldiğidir. Kuşkulandırılması gereken nokta, bu Varlık Takdiri ile ilgili sorunun niçin hiç sorulmadığı ve niçin hiç düşünülmediğidir. Yoksa essentia ve existentia ayırımının böyle kalması, Varlığın unutulmuşluğunun bir işareti değil midir? Bu Kaderin insan Düşünmesinin basit bir ihmalden ötürü olmadığını tahmin edebiliriz; erken Batı düşüncesinin daha az yetenekli olduğunu hele hiç söyleyemeyiz. Essentia (nelik) ve existentia'nın (gerçeklik), kökenlerinde yatan gizli fark, Batı'nın ve Avrupa'nın belirlediği tüm tarihin Kaderine hakimdir.⁴²

⁴² Heidegger, *Hümanizm Üzerine*, 20-21.

Heidegger için Sartre'in geleneksel hümanizm anlayışına getirdiği eleştiriler Heidegger'in eleştirilerine ne kadar benzerse benzesin,⁴³ yine de Heidegger ve Sartre arasında çok büyük bir uçurum vardır. Sartre, geleneksel Batı felsefesinde hüküm süren Metafizik içinde kalarak, kendini bu metafizikten kurtaramadan düşünür. Heidegger ise Varlığın anlamını sorgulamayı unutmayan özsel ve daha hakiki bir düşünmeyi en azından deneyerek kendini bu metafiziksel düşünme çukuruna düşmüş olmaktan uzaklaşmıştır. En azından Heidegger böyle düşünür.⁴⁴ Sartre'in hümanizm ve varoluşçuluk üzerine görüşleri geleneksel felsefe tarihi içinde ortaya çıkmış hümanizm anlayışlarına ne kadar derin eleştiriler getiriyor olursa olsun, Sartre'in ortaya koyduğu hümanizm ve varoluşçuluk da daha en baştan bu kendi eleştirdiği hümanizm anlayışlarından çok da farklı bir yere koyulamaz. Çünkü Sartre'in düşünmesi geleneksel Batı metafiziği içinde kalan bir düşünmedir. Bu türden bir düşünme ile de hümanizm üzerine kökensel, özsel ve sahih bir düşünme gerçekleştirilemez. Zira bu metafiziksel düşünme; insan ve varlık [ya da erken dönem Heidegger için daha doğru ifade ile; *Dasein* ve Varlık] arasındaki özsel ilişkinin nasıl olduğu konusunda hiçbir fikre sahip değildir ve bu ilişkinin doğasını, yapısını anlayabilmek için de gerekli olan doğru tavırla yaklaşmaz ne insana ne de varlığa. Yani Heidegger ve Sartre arasındaki hümanizm üzerine anlaşmazlık asıl olarak Heidegger ve Sartre arasında varlığa ve varlığın anlamına, bu anlamın nasıl sorgulanabileceği, nasıl düşünülebileceğine dair bir anlaşmazlıktır. Heidegger'in gözünde; Sartre uçurumun bir tarafında kalır, Heidegger ise diğer tarafında. Bu durum, söz konusu olan şey hümanizm olduğunda da kendini hümanizme ve insana dair anlayışlarda belli eder:

⁴³ Bu benzerlikler en nihayetinde “insanın”, “insan doğasının”, “insanın özünün” geçerli ve doğru, tam kapsayıcı bir tanımının olmadığına ve yapılamayacağı görüşünde temellenir. Bu benzerliklere [ve farklılıklara] dair bir açıklama için bkz. Dennis Skocz, “Postscripts to the Letter on Humanism”: Heidegger, Sartre and Being-Human”, *French Interpretations of Heidegger: An Exceptional Reception*, ed. David Pettigrew – François Raffoul (New York: State University of New York Press, 2008), 73-88.

⁴⁴ Elbette burada büyük düşünürler arasındaki bu türden ithafların her zaman belli bir “tavır takınmayı seçme” altında da gerçekleştiği gözden kaçırılmamalıdır. Heidegger'e göre geleneksel Batı metafiziğinin düşünme şekli Sartre ve Nietzsche kendini kurtaramamışken, daha sonra Derrida için de Heidegger kendini bu geleneksel Batı düşünmesinden kurtaramamıştır [Derrida bu durumu “metafiziksel düşünme” ile ifade etmez ama “logosmerkezci düşünme” olarak ifade eder ancak en temelde, tüm Batı felsefesi içinde yayılmış olduğunu iddia etmesi açısından Heidegger'in iddiasıyla paralellik taşır]. Hümanizm meselesi temelinde ve çerçevesinde konuya bu bağlamı da katarak yaklaşan bir çalışma için bkz. Jeff Noonan, *Critical Humanism and the Politics of Difference* (London: McGill-Queen's University Press, 2003).

Metafizik bir ad olan “töz”ü, “Varlık ve Zaman”da gerçekleştirilen “fenomenolojik imha”ya uygun olarak düşündüğümüzde, “insanın ‘tözü Ek-sistenz’dir önermesi, ‘kendi içinde insanın Varlığa doğru Mevcudiyetini sürdürdüğü tarz, Varlık Hakikati içinde ekstatik olarak durmaktadır’ dan başka hiçbir anlama gelmez. İnsanın özünün bu şekilde belirlenmesiyle, onun animal rationale, “kişi” veya tinsel-ruhsal-bedensel bir varlık olarak hümanist yorumlarına yanlış denmemekte ve bunlar reddedilmemektedir. Oysa burada söz konusu olan biricik düşünce şudur: İnsanın özünü sürdürmesiyle ilgili en yüce hümanist belirlemeler bile, insanın asıl onurunun tecrübesini edinemezler. Bu nedenle “Varlık ve Zaman”daki Düşünme, hümanizmin karşısındadır. Fakat bu karşıtlık, bu Düşünmenin, kendini insanca olanın karşısına koyduğu e insanın onurunu alçalttığı anlamına gelmez. Hümanizme karşı düşünülmektedir çünkü hümanizm, insanın humanitas’ını yeterince yüceltmektedir. Elbette ki insanın yüksek özü, kendisinin “öznesi” olduğu Varolanın tözünün, Varlığın iktidar sahibi olarak Varolanın Varolanlığını şu pek yüksek sesle övülen “nesnellik”te çözümlenmesini sağlamakta yatzmaz.⁴⁵

Görüldüğü üzere Heidegger’in hümanizme dair düşünceleri, onun genel olarak felsefesi içinde Varlığa ve insana dair düşüncelerinden, eleştirilerinden ayrı olarak şekillendirilemez ve anlamlandırılmaz şekilde bunlarla birleşmiştir, iç içedir. Güzel bir kelime oyunu ile şöyle denebilir ki, Heidegger için geleneksel ve farklı çeşitteki hümanizmler hümanist değildir çünkü insanın insan olmasının anlamını ne doğru bilirler ne de bu anlama erişebilmenin olanağını açan hakiki sorgulama yöntemine ve türüne sahiplerdir. Sahih anlamda hümanist olmayan hümanizmler ile doludur⁴⁶ felsefe tarihi ve Sartre’in çizdiği hümanizm de bunlardan farklı değildir.⁴⁷

⁴⁵ Heidegger, *Hümanizm Üzerine*, 22.

⁴⁶ Elbette Heidegger’in eleştirileri hümanizme çok farklı bir pencereden baktığı ve hümanizmi çok farklı bir bağlamda ele almayı denediği için hümanizmin geleneksel-tarihsel gelişiminde ortaya çıkan hümanizm örneklerine ne denli uygulanabilir [bu açıdan bakıldığında Sartre’in eleştirileri kendi karşısına aldığı hümanizm anlayışlarını daha doğrudan bir şekilde karşısına alırken, Heidegger’in eleştirileri çok daha derin ve kapsamlı bir ontoloji araştırmasının bir parçası olarak mevcut olduğundan tarih boyunca ortaya çıkmış olan hümanizm anlayışları Heidegger’in eleştirilerine bu eleştiriler anlamsız ve karşılığı olmayan şeylermiş gibi bakabilir] olduğu ayrı bir sorunsal olarak durmaktadır. Heidegger’in yaptığı türden bir genellemenin spesifik olarak hümanizmin Batı düşünme ve tarihindeki yerine ne gibi etkilerde bulunur bu hâlâ belirsizdir. Ancak yine de, genellemebilir olsalar da, farklı hümanizmler [ya da farklı diyarlarda, topraklarda hümanizmin nasıl farklı şekillerde düşünüldüğü arasındaki geçişliliklerin ve farklılıkların da gözden kaçırılmaması gerekir, konuyla ilgili güzel iki derleme için bkz.(1) *Impact of Humanism on Western Europe During the Renaissance*, ed. A. Goodman – Angus Mackay (New York: Routledge, 2013); ve (2) *The Impact of Humanism: The Renaissance in Europe: A Cultural Enquiry*, 1. Cilt, ed. Lucille Kekewich (Connecticut: Yale University Press, 2000).

⁴⁷ Elbette burada Heidegger’in Sartre’a yönelik eleştirilerinin özellikle Fransız felsefesi ve Fransız hümanizmi içinde nasıl -olumlu ya da olumsuz- tepki aldığı, ne gibi cevaplar

Heidegger hümanizme dair çok daha uzak bir ihtimal olarak özsel ve sahih bir okumayı Varlık ve insan arasındaki ilişki üzerinden yapmayı dener.⁴⁸ Bu anlamda söylenebilir ki Sartre'in hümanizme ilişkin görüşleri Sartre'in genel felsefesinden ayrı bir şekilde ele alınabilecek olsa da, Heidegger'in hümanizme dair görüşleri onun Varlığın anlamını sorgulamaya ve araştırmaya yönelik uğraşından ayrı bir şekilde asla okunamaz. Hatta Heidegger'in düşünceleri içinde gerçekten varoluşçu olan öğeler varsa, bu öğeler bile onun bu Varlık ile uğraşmasından ayrı tutularak anlamlandırılmaz.⁴⁹

Heidegger'in *Hümanizm Üzerine* başlıklı metni, elbette varlık ve insan arasındaki ilişki üzerinden hümanizme dair geniş ve kapsamlı bir söylem geliştirilemeyecek kadar çok kısadır. Ancak o yine de, sadece sorunlara işaret etmekle kalmaz ama hümanizmin nasıl anlaşılması gerektiğine dair bir şeyler söyler. Daha doğru ifade etmek gerekirse, hümanizmin olduğu şeyin düşünülebilmesini olanaklı kılacak olan patikaya doğru işaret eder kısaca:

---

bulduğu da önemlidir. Hem Heidegger ve Sartre arasındaki bu hümanizm anlaşmazlığı ve bu anlaşmazlığın Fransız felsefesi ve hümanizmi içinde nasıl bir yere sahip olduğuyla ilgili olarak bkz. Tom Rockmore, *Heidegger and French Philosophy: Humanism, Antihumanism and Being* (New York: Routledge, 2008), 81-125.

⁴⁸ Şu alıntı bu durumu en açık şekilde ortaya koyacaktır: "Fakat insanın özü, insan akıllı bir canlı olarak tasarımlandığı sürece, ondan daha fazla olmasında yatar. Buradaki 'fazla', bir ekleme olarak, sanki insanın geleneksel tanımı temel belirleme olarak kalacakmış da, buna varoluşsal olanın eklenmesiyle genişletilecekmiş gibi anlaşılmalıdır. 'Fazla' şu anlama gelir: daha köklü ve bu nedenle de özünü sürdürmede daha özlü. İşte burada bir muamma ortaya çıkar: insan fırlatılmışlık içindedir. Bunun anlamı şudur: insan, Varlığın ek-sisten karşı Atılımı olarak animal rationale'den fazladır; kendini öznellikten çıkarak kavrayan insanla olan ilişkisinde ise daha azdır. İnsan, Varolanın efendisi değildir. İnsan, Varlığın çobanıdır. Bu 'daha az'da insan hiçbirşey yitirmez, tam tersi Varlığın Hakikatine ulaştığı için kazançlıdır. O, çobanın özlü yoksulluğunu kazanır; bu yoksulluğun değeri, Varlığın kendisi tarafından onun Hakikatini korumaya çağrılmış olmasında yatar...Fakat bana hemen şöyle karşı çıkmak isteyeceksiniz: Böyle bir Düşünme tam da homo humanus'un humanitas'ını düşünmüyor mu? Bu Düşünme humanitas'ı şimdide dek hiçbir Metafizikini düşünmediği ve düşünemeyeceği nihai anlamında düşünmüyor mu? Hümanizm'in en köklü anlamı da bu değil mi? Kesinlikle öyle. Bu, insanın insanlığını Varlığa Yakınlıktan çıkarak düşünen bir hümanizmdir. Fakat bu aynı zamanda öyle bir hümanizmdir ki, orada insan değil, insanın, Varlığın Hakikatinden kaynaklanan tarihsel özü tehlike altındadır. Öyleyse burada aynı zamanda tehlikede olan, insanın Ek-sistenzi değil mi? Evet öyle." Bkz. Heidegger, *Hümanizm Üzerine*, 34-35.

⁴⁹ Elbette burada hümanizm üzerine bu düşüncelerin Heidegger felsefesindeki yerinin tam olarak anlaşılması sadece Varlık'tı değil ama bunun dışında "yeryüzü", "vatan", "ev", "dünya-içinde olma" gibi terimlerin de hümanizm ile ilişkisinin açık kılınmasına ihtiyaç duyar, konuyla ilgili olarak bkz. Iain Chambers, *Culture after Humanism: History, Culture, Subjectivity* (New York: Routledge, 2001), 47-74.

...Bundan, "hümanizm" sözcüğünün hiçbir anlamı olmadığı ve sırf bir flatus vocis'ten ibaret olduğu anlaşılmalıdır. Sözcüğün içindeki "humanum", humanitas'a, insanın özünü sürdürmesine işaret eder. "İzm" ise, insanın özünü sürdürmesinin önemli bir şekild eele alınmak istendiğine atıfta bulunur. "Hümanizm", sözcük olarak bu anlama sahiptir. Ona anlamını geri vermek demek, ancak sözcüğün anlamını yeniden belirlemek demek olabilir. Bunun için de önce, insanın özünü sürdürmesinin tecrübesi daha köklü olarak edinilmeli; sonra bu özün, kendi tarzına ne ölçüde uygun olduğu gösterilmelidir. İnsanın özü, Ek-sistenzinde yatar. Varlık, ek-sistent olan insanı, Varlığın Hakikatinin koruyuculuğunu üstlenmek üzere olagetirdiği için, Varlığın kendi açısından da asıl önemli olan budur. Eğer biz bu sözcükten vazgeçmeme niyetindeyse, "hümanizm" şimdi şu anlama gelir: İnsanın özünü sürdürmesi, Varlığın Hakikati için özeldir ve buna bağlı olarak önemli olan yalnızca insan olarak insan değildir. Dolayısıyla böyle tuhaf bir "hümanizm"i düşünüyoruz. Bu sözcük "lucus o non lucendo" deyimini hatırlatır. Şimdiye kadarki tüm hümanizmlere karşı çıkan fakat aynı zamanda insanca olmayanı da savunmayan bu "hümanizm"e hala "hümanizm" denebilir mi? Ve bu da, metafizik öznellikte boğulmuş ve Varlık Unutulmuşluğuna batmış olan egemen akımlar sırf bu başlığı kullanıyor diye, onların dümen suyunda yüzmek için yapılabilir mi? Yoksa Düşünme "hümanizm"e açıkça karşı koyarak homo humanus'un humanitas'ı ve onun temellendirilmesi hakkında irkilmeye neden olabilecek bir çarpışmaya cesaret mi etmelidir? Böylece -tabii eğer dünya tarihi bakımından önemli an hala zorlamıyorsa- bir derinleşme uyanabilir; bu derinleşme sadece insan hakkında değil, insanın "doğası" üzerine, sadece doğa hakkınad değil, daha köklü olarak, içinde Varlığın kendi tarafından belirlenen insanın özünün evinde olduğu boyuta doğru düşünür.⁵⁰

Heidegger, görünen o ki, bilinen ve mevcut olan hümanizmi [ve tüm hümanizmleri] karşısına alarak daha özsel bir hümanizme ulaşmaya çalışmanın ne kadar [ve asıl] ihtiyaç duyulan şey olduğuna işaret etmektedir. Mevcut hümanizmler ve tüm bu hümanizmleri kapsayan hümanizm ile hiçbir alakası olmayan yeni bir hümanizm [Hümanizme dair güncel terminolojik sorunlara karşı işlevsel ve yardımcı olabilecek ilk nokta burada ortaya çıkar]. Hümanizmi karşısına alan bir hümanizm. Eğer hümanizmi karşısına almazsa hümanizm olamayacak olan bir hümanizm. Heidegger "Hümanizme'e karşı konuşulduğu için, insanca olmayanın savunulmasından ve barbarca bir acımasızlığın övülmesinden korkuluyor. Çünkü hümanizmi reddeden birinin, insanca olmayana evet demesinden 'daha mantıklı' ne olabilir?"⁵¹ şeklinde ironik bir söz söylediğinde, kafasındaki tam olarak bu türden bir şeydir. Hümanizme karşı çıkmak demek hümanizmi temelli olarak yok etmeyi amaçlamak demek değildir. İnsanın doğasının ve özünün tamamen yanlış bir şekilde anlaşıldığı bir kavramsallaştırma olarak

⁵⁰ Heidegger, *Hümanizm Üzerine*, 37-38.

⁵¹ *A.g.e.*, 38.

hümanizmin [buna anlaşılması kolay olsun diye *eski hümanizm* densin şimdilik] dekonstrüksiyona uğratılıp, Varlığa ve varlıkla ilişkisi açısından insana layık, değer olan bir hümanizmin [buna anlaşılması kolay olsun diye *yeni hümanizm* densin şimdilik] kurulması. Heidegger'in eleştiriler getirdiği geleneksel hümanizmlere karşı olarak [aslında tam anlamda "karşı" olarak değil ama daha doğru bir ifade ile "bunlardan yola çıkarak"] insanın onuruna ve insan olmasının anlamına daha yaraşır, yakışır olan bir hümanizmi olanağını denemek. Heidegger bunu yapmak ister.

Peki ama bir Düşünmenin alışlagelmiş bir kanaatin karşısına koyduğu bu "karşı", zorunlu olarak sadece yadımaya ve olumsuz olana mı işaret eder? Bu ancak ve ancak, kaçınılmaz ve nihai bir şekilde, yani başka hiçbir ihtimal olmaksızın, kanaatin önceden "olumlu" diye kabul edildikten sonra, bundan çıkılarak buna karşı olası koyumlar hakkında mutlak ve aynı zamanda olumsuz diye karar verildiğinde olur. Bu süreçte önceden "olumlu" sanılanın bütün olumluluğu ve kendini kurtaracağına inandığı olumsuzluğunun bir derinleşmeye yanaşmaması saklıdır. Boyuna mantıksal olan hakkında konuşularak sanki kendini Düşünmenin içine bırakıyor görüntüsü yaratılır, oysa burada Düşünme inkar edilmiştir. "Hümanizm" in karşıtının asla insanca olmayı içermediği, bilakis başka ufuklar açtığı, biraz olsun anlaşılabilir olmalıdır.⁵²

Alıntıdan da açıkça anlaşılacağı üzere Heidegger'in hümanizme karşıtlığı aslında hümanizme karşıtlığı değildir. O, hakiki ve özsel bir hümanizmin olanağının önünü tıkayan hâlihâzırda mevcut hümanizmlere ve bu hümanizmlerin benimsediği, kendini onun üzerine kurduğu hümanizm anlayışına karşıdır. Heidegger, eğer Varlığın anlamı ve Varlığın insan ile olan ilişkisi özsel bir şekilde düşünülebilecek olursa, bunun felsefe tarihi içinde kendini gerçekleştirmiş olan düşünme geleneğini derinlemesine bir şekilde değiştireceğine inanır. Ya da en azından şeyleri daha özsel bir düşünmeye erişebileceğini bu düşünmeyi gerçekleştirebilmiş olan her bir düşünürün. Mevcut olan hümanizmler ve geleneksel hümanizm anlayışı insanın özüne ve doğasına uygun değildir çünkü insan Varlığı doğru düzgün düşünebilmeyi şu ana kadar hiç tam anlamıyla gerçekleştirememiştir. Ne zaman ki varlığın anlamı en nihayetinde sahil ve özsel bir şekilde sorulur, ancak o zaman düşünme kendisine hümanizmi konu edindiğinde ortaya çıkacak olan hümanizm insanın onuruna ve kaderine yakışır, yaraşır olacaktır.

Sartre'in ve Heidegger'in hümanizme dair görüşleri ve aralarındaki şimdi ortaya serilince, aslında bu iki düşünürün hümanizmin güncel terminolojik sorunlarına dair ne sunabilecekleri de az çok açığa çıkmış olur. Elbette

⁵² *A.g.e.*, 40.

özellikle Heidegger'in tutumu üzerinden gidilecek olunursa, hümanizme dair terminoloji dışında, terminoloji sorunundan önce ele alınması gereken, kritik çok daha önemli ve özsel sorunlar vardır.⁵³ Örneğin Heidegger'in *Hümanizm Üzerine* metninin işaret ettiği anlam ve bağlamda 2002 yılında modern hümanizme dair yayımlanmış olan Amsterdam Deklarasyonu'nun⁵⁴ okunması ne gibi bir sonuç ve yorumlar doğururdu acaba? Ancak bu makalede bu yapılmayacaktır. Bu makalede, bir sonuç olarak hümanizmin güncel terminoloji sorununa Heidegger-Sartre tartışmasının bir çözüm sunup sunamayacağı denenecektir.⁵⁵

Hümanizmin Güncel Terminoloji Sorununa bir Bakış

Burada güncel terminoloji sorunu ile kastedilen, en temelde "post-hümanizm", "trans-hümanizm", "meta-hümanizm", "süper-hümanizm", "öteki-hümanizm" gibi hümanizm terimine bir ön ek getirilerek oluşturulmaya çalışılan terimlerdir. Bu terimleri kullanan her düşünür tarafından neredeyse farklı bir anlam, bağlam ve kapsamda kullanılan ve bir ortak zeminde anlamları [en azından bu terimleri kullanmak sorun yaratmayacak oranda işlevsel olacak kadar] konusunda hemfikir olunmamış olan bu terimler hümanizmin içeriğine dair en temelde ne söylemeye çalışır? Ya da bir şey söyler mi? İnsanlığın kavramların önüne "meta", "post", "trans" gibi ekler getirerek yaşanan düşünsel ve kültürel gelişime bir isim verme uğraşlarına yönelik eğilim göz önünde bulundurulursa, buradaki söz konusu olan terminoloji sorununun sadece hümanizme dair olmadığı iddia edilebilir. Bu iddia haklı bir iddia da olur. Ancak yine de, bu soruna dair durum içerik hümanizm olduğunda nasıl şekilleniyor bunun incelenmesi, modern dönemde hümanizm üzerine çalışmalar yapan araştırmacıların er ya da geç yönelmeleri, ilgilenmeleri gereken bir konudur.

⁵³ Burada elbette, Heidegger'in oluşturmaya çalıştığı bağlam dışında da örneğin hümanizmin doğrudan özsel olarak ilişkili olarak düşünüldüğü "sağduyu", "etik", "normal davranış", "akıl" gibi kavramlar üzerinden de bir incelemesi yapılabilir, hümanizme bu açıdan yaklaşan bir örnek için bkz. John Ralston Saul, *On Equilibrium: Six Qualities of the New Humanism* (New York: Four Walls Eight Windows, 2004).

⁵⁴ Amsterdam Deklarasyonu: 1952 yılında *The International Humanist and Ethical Union*'ün kurucularının düzenlediği ilk *World Humanist Congress*'te modern hümanizmin temel ilkelerine dair ortaklaşa olarak yayımlanmış olan beyandır. *World Humanist Congress*'in 50. yılı anısına 2002 yılında geliştirilerek tekrar yayımlanmıştır, deklarasyon için bkz. Herrick, *Humanism: An Introduction*, 101-102.

⁵⁵ Türkçede aslında bu makalede işlenen "Heidegger-Sartre ikilisinin hümanizm üzerine görüşlerini" kendisine konu olarak ele alan "Heidegger ve Sartre'da Varoluş-Öz Kavramlarının İlişkisi Açısından Hümanizm Sorunu" başlıklı bir Yüksek Lisans tezi 2013 yılında hazırlanmıştır. Bu tezi de inceleyip bu makalede bir göndermede bulunabilmek isterdim ancak ne yazık ki teze erişemedim.

Bu türden terimlerin ortaya çıkmasındaki en büyük etmen, “insan” teriminin modern dönemde yaşadığı ya da yaşamakla burun buruna geldiği değişimdir. İster insanlar ve robotların birleşimi olsun [robotik uzuvlar], ister herhangi bir tür teknoloji ile insan hayatının geri dönüştürülemezcesine birbiri içine geçmesi olsun ya da ister genetik mühendisliği, biyo-mühendislik gibi alanlar ile insanlar ile insan olmayan canlılar [hayvanlar] arasındaki sınırları silikleştiren bütünleşmeler olsun bunların her birinin temelinde insanlığı bu türden yeni terimler üretmeye iten, yönelten şey “insan” teriminin içeriğinin, anlamının, bağlamların, kapsamının yaşamasına belki de ramak kalmış olan değişimdir.⁵⁶ Sartre’ın ve Heidegger’in tam da tanımı olamayacağını iddia ettiği şeyin tanımı değişmek üzeredir. Geleneksel hümanizm anlayışı ve hümanizmler, kendisini onun üzerine kurdukları “insan” tanımı kabulünü kaybetmek üzeredir. İşte bu terimlerin her birini işaret etmeye çalıştığı şey budur. Bu kayıp yaşandıktan sonrası için bir hazırlık olarak belki de. Bu anlamda “post-hümanizm” de “trans-hümanizm” de “meta-hümanizm” de “süper-hümanizm” de “öteki-hümanizm” de⁵⁷ [ve yaratılması olası diğer tüm terimler] zorunlu olarak daha baştan zaten hümanizmdir [kelimenin hem negatif hem de pozitif anlamında]. Bu anlamda, Heidegger’in daha en baştan “hümanizm” terimine bile sıkı sıkıya bağlı kalma eğilimine dair eleştirileri düşünülürse, bu türden ekler ile oluşturulan terimleri bile içi ne kadar doldurulursa doldursun hep bir eksik, yetersiz ve “meselenin özünü kaçıran” türde bulacağı açıktır. Ancak şu da açıktır ki hem Heidegger hem de Sartre düşünmesi bu terim denemelerine yönelik sıcak da bakardı çünkü bu terimlerin ortaya çıkma çabaları, hümanizmin elinde artık kendisini ona yaslayacağı, güveneceği bir insan tanımının kalmamış olmasıdır. Bu terimler, geleneksel hümanizm anlayışından ve hümanizmlerden farklı olarak, belli bir insan doğası, insan özü, insan tanımının yokluğundan dolayı beliren şeylerdir. Bu terimlerin mevcudiyeti başlı başına zaten hümanizmin elinde artık bir tanım, bir insan kalmadığının kanıtıdır. Sartre’ın istediği, insana dair herhangi bir sınırlandırılmış tanımın olmama durumu, Heidegger’in o Düşünmenin buna cesaret edip etmemesi gerektiğini sorguladığı hümanizmle bir çarpışmanın sonrasında olacak durumun hâlihazırda gelmiş halidir. Bu anlamda, bu terimler ile uğraşan araştırmacıların Heidegger ve Sartre’ın hümanizm üzerine yaşadıkları anlaşmazlıktan elde edebilecekleri yegane tavsiye, bu terimlerin altını insana bir tanım bulmaya uğraşarak

⁵⁶ Burada işaret edilen değişimlerin farklı alanlardaki açılanmalarına dair bir araştırma için bkz. N. Katherine Hayles, *How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics* (Chicago: The University of Chicago Press, 1999).

⁵⁷ Diğer terimlerden belki de farklı olarak sağlam bir felsefi zemin üzerine kurulmuş olan öteki-hümanizm [alter-humanism] konusunda temel bir metin olarak bkz. Emmanuel Levinas, *Humanisme de l'autre homme* (Paris: Éditions Fata Morgana, 1972).

doldurmaya çalışmak yerine, insanın tanımlanamazlığını benimseyip kucaklamanın bir yolunu bulup, tüm bu terimlerin işaret ettiği yeni hümanizm anlayışı bu şekilde kurmaları olacaktır, tıpkı Heidegger'in ve Sartre'in da -eğer yaşıyor olsalardı- öyle yapacağı gibi, öyle yapmaya çalıştıkları gibi.

Kaynakça

- Anderson, Kay. *Race and the Crisis of Humanism*. New York: Routledge, 2013.
- Bequette, John P. *Christian Humanism: Creation, Redemption, and Reintegration*. Maryland: University Press of America, Inc., 2004.
- Blackburn, Simon. "Humanism and Transcendental". *Debating Humanism*. Düzenleyen Dolan Cummings. Virginia: Societas, 2006.
- Boutcher, Warren. "Vernacular Humanism in the Sixteenth Century". *The Cambridge Companion to Renaissance Humanism* içinde, 189-202. Düzenleyen Jill Kraye. 6. Baskı. New York: Cambridge University Press, 2004.
- Chakrabarti, Mohit. *Gandbian Humanism*. New Delhi: Concept Publishing Company, 1992.
- Chambers, Iain. *Culture after Humanism: History, Culture, Subjectivity*. New York: Routledge, 2001.
- Davies, Tony. *Humanism*. 2. Baskı. London-New York: Routledge, 2008.
- Derrida, Jacques. "İnsanın Sonları/Erekleri". Çeviren Zeynep Direk. *Felsefelogor*. Cilt: 13. Sayı: 1. (2001): 111-133.
- Ebenezer, Irpeel. *Understanding the Gift of Salvation*. Indiana: Author House, 2012.
- Gellius, Aulus. *Attic Nights*. 2. Cilt: 6.-13. Kitap. Çeviren J. C. Rolfe. Loeb Classical Library. No: 200. Cambridge. MA: Harvard University Press, 1927.
- *Attic Nights*. 3. Cilt, Çeviren W. Beloe. London: Printed for J. Johnson. St. Paul's Church-Yard, 1795.
- Gelven, Michael. *A Commentary on Heidegger's Being and Time*. Gözden Geçirilmiş Baskı. Illinois: Northern Illinois University Press, 1989.
- Gersh, Stephen. - Roest, Bert (Düzenleyenler). *Medieval and Renaissance Humanism: Rhetoric, Representation and Reform*. Leiden-Boston: Brill, 2003.

Engin YURT

- Goodman, A.- Mackay, Angus (Düzenleyenler). *Impact of Humanism on Western Europe During the Renaissance*. New York: Routledge, 2013.
- Goodman, Lenn E. *Islamic Humanism*. Oxford-New York: Oxford University Press, 2003.
- Hayles, N. Katherine. *How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics*. Chicago: The University of Chicago Press, 1999.
- Heidegger, Martin. *Hümanizm Üzerine*. Çeviren Yusuf Örnek. 2. Baskı Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2015.
- *Kant und das Problem der Metaphysik*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1991.
- *Sein und Zeit*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1977.
- Herrick, Jim. *Humanism: An Introduction*. New York: Prometheus Books, 2005.
- Kakkori, Leena – Huttunen, Rauno. "The Sartre-Heidegger Controversy on Humanism and the Concept of Man in Education". *Educational Philosophy and Theory*. Cilt: 44, Sayı: 4 (2012): 351-365.
- Kekewich, Lucille (Düzenleyen). *The Impact of Humanism: The Renaissance in Europe: A Cultural Enquiry*. 1. Cilt. Connecticut: Yale University Press, 2000.
- Klages, Mary. *Literary Theory: A Guide for the Perplexed*. New York: Continuum International Publishing Group, 2006.
- Lévy, Bernard – Henri. *Sartre Yüzyılı: Felsefi bir Soruşturma*. Çeviren Temel Keşoğlu, Ankara: Doruk Yayıncılık, 2004.
- Levinas, Emmanuel. *Humanisme de l'autre homme*. Paris: Éditions Fata Morgana, 1972.
- Mazzocco, Angelo (Düzenleyen). *Interpretations of Renaissance Humanism*. Leiden-Boston: Brill, 2006.
- Mercer, Christia. "Humanist Platonism in seventeenth-century Germany". *Humanism and Early Modern Philosophy* içinde, 238-258. Düzenleyenler Jill Kraye – M.W.F. Stone. New York: Routledge, 2003.
- Nauert, Charles G. *Humanism and the Culture of Renaissance Europe*. 7. Baskı. New York: Cambridge University Press, 2015.

- Noonan, Jeff. *Critical Humanism and the Politics of Difference*. London: McGill-Queen's University Press, 2003.
- Ocker, Christopher. *Biblical Poetics Before Humanism and Reformation*. New York: Cambridge University Press, 2002.
- Partner, Peter. *Renaissance Rome 1500-1559: Portrait of a Society*. California: University of California Press, 1979.
- Rockmore, Tom. *Heidegger and French Philosophy: Humanism, Antihumanism and Being*. New York: Routledge, 2008.
- Sartre, Jean-Paul. *Varoluşçuluk*. Çeviren Asım Bezirci. 10. Basım. İstanbul: Say Yayınları, 1990.
- Saul, John Ralston. *On Equilibrium: Six Qualities of the New Humanism*. New York: Four Walls Eight Windows, 2004.
- Sheehan, Paul. *Modernism, Narrative and Humanism*. New York: Cambridge University Press, 2004.
- Skocz, Dennis. "Postscripts to the 'Letter on Humanism': Heidegger, Sartre and Being-Human". *French Interpretations of Heidegger: An Exceptional Reception* içinde, 73-88. Düzenleyenler David Pettigrew – François Raffoul. New York: State University of New York Press, 2008.
- The Oxford English Dictionary*. 7. Cilt: Hat-Intervacuum. 2. Baskı. Düzenleyenler John Simpson – Edmund Weiner. Oxford: Clarendon Press, 1989.
- Walter, Nicolas. *Humanism: Finding Meaning in the Word*. New York: Prometheus Books, 1998.
- Yurt, Engin. *Martin Heidegger Felsefesinde Düşünme Sorunu*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Felsefe Bölümü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. 2014.